

Міністерство освіти і науки України
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
Факультет історії, політології та міжнародних відносин
Кафедра міжнародних відносин

**ЧЕРГОВА ХВИЛЯ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ ЧИ АВТОРИТАРНИЙ ВІДКАТ У
ГЛОБАЛЬНІЙ СИСТЕМІ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН: ЯК ВИЙТИ З
КРИЗИ?**

Дипломна робота

Рівень вищої освіти – другий (магістерський)

Виконала студентка 6 курсу 623 групи
спеціальності 291 Міжнародні відносини,
суспільні комунікації та регіональні студії

Гаврилюк Мануела Дмитрівна

Керівник: к. філос. н. доц. Струтинський В.Є

Рецензент: _____

До захисту допущено:

Протокол засідання кафедри №3

від «13» жовтня 2021 року

зав. кафедри _____ доц. Макар В.Ю.

Чернівці – 2021

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ДЕМОКРАТІЯ ТА АВТОРИТАРИЗМ: ТЕОРЕТИКО- КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ.....	8
1.1. Демократія та авторитаризм: поняття та основні принципи.....	8
1.2. Ключові критерії демократичних і авторитарних процесів.....	17
1.3. Переваги та ризики демократії та авторитаризму.....	29
Висновки до розділу 1.....	35
РОЗДІЛ 2. ДЕМОКРАТИЗАЦІЯ ТА АВТОРИТАРИЗМ У КОНТЕКСТІ СИСТЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН.....	38
2.1. Передумови та етапи прояву демократизації та авторитаризму в міжнародних відносинах.....	38
2.2. Засади та пріоритети процесів демократизації та авторитаризму на міжнародному рівні.....	42
2.3. Специфіка демократизації та авторитаризму: інституційний вимір.....	54
Висновок до розділу 2.....	64
РОЗДІЛ 3. ВПЛИВ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ ТА АВТОРИТАРИЗМУ НА СИСТЕМУ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН.....	67
3.1. Сучасний стан демократизації та авторитаризму в міжнародних відносинах.....	67
3.2. Бар'єри та ризики демократизації та авторитаризму на міжнародному рівні.....	73
3.3. Демократизація vs авторитаризм в сучасній системі міжнародних відносин.....	78
Висновок до розділу 3.....	84
ВИСНОВКИ.....	86
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	91
SUMMARY.....	96
ДОДАТКИ.....	98

ВСТУП

Актуальність теми. Друге десятиліття XXI століття, пов'язане з наростанням нових серйозних загроз і ризиків, загострення політичної дискусії про формування демократичної традиції і про внутрішній зміст демократії в контексті політичної та соціальної свободи, толерантності, плюралізму, поступового накопичення суспільного благополуччя і ще більш стрімкого зростання масових очікувань. Наростання глобальних суперечностей сучасного світу позначило не тільки економічні, але і політичні, і соціальні проблеми, можливо, не вирішені вчасно, можливо, які взагалі не можуть мати рішення в рамках сформованої системи цінностей. Природно, ці проблеми та виклики в першу чергу стосуються Західної Європи – найбільш розвиненого ареалу сучасної демократії. Однак їх загрози і ризики актуальні і для інших країн і не можуть залишатися непоміченими.

Сьогодні стало особливо очевидно, що межі ефективності соціальної держави — цього великого досягнення західноєвропейської цивілізації — дуже обмежені; що простір рівності і простір свободи, як і в далекому XIX столітті, погано співвідносяться один з одним; що справжня безпека, як базова категорія, практично не корелює ні з толерантністю, ні з політкоректністю, ні з поняттям прав людини. Можна сказати, що наш час поставив перед демократією як способом організації політичної влади в суспільстві настільки гострі питання і виклики, що відповіді поки не видно навіть у віддаленій перспективі, а реальна політична практика являє собою в кращому випадку адекватну миттєву реакцію урядів.

Тому сьогодні в політичній науці питання про сутність і проблеми реальної демократії, про те, які національні варіанти суспільно-політичному розвитку можна вважати успішними, що відбулися, перспективними, знову набуває особливої актуальності, як і питання про зміст поняття демократії — у всьому різноманітті його інтерпретацій, від традиційних до сучасних. Демократія

сьогодні сприймається не тільки як складна система цінностей, комплекс ідейнофілософських принципів і правил політичного життя, але і як особливий шлях розвитку, завершення цілого етапу політичної модернізації, для успіху якого необхідно поєднання певного рівня суспільного добробуту (економічного, політичного, соціального) і певної якості політичної культури. В сучасному світі демократія нерідко розглядається також в контексті численних і зростаючих ризиків, які потребують нових і швидких відповідей на цілу низку складних суперечностей і проблем.

У зв'язку з цим особливий дослідницький інтерес і прагнення виділити нові умови і чинники викликає (на перший погляд досить вивчене) поняття демократичного транзиту — багатовимірний процес поставтворитарного відновлення і подальшого розвитку демократії, в рамках якого можливі важкі конфлікти, кризи, «відкати» назад. Принципове значення набуває власне етап демократизації — становлення нових демократичних інститутів, подолання поляризації суспільства, і виділення тих умов, які необхідні для його успішної реалізації. Вивчення цього етапу, ефективність якого визначає подальший розвиток демократії, і його конкретної національної специфіки в кожній країні, залишається одним з найважливіших завдань політичної науки.

У той же час, якщо обмежувати процес демократичного транзиту тільки періодом власне переходу до демократії і стадією формальної консолідації, то за його межами залишається дуже складний, насичений проблемами і конфліктами етап існування консолідованих, розвинених, що відбулися демократій, які успішно здійснили перехід від недемократичних режимів, але не знайшли рівноваги і стабільності.

Точніше, знайшли стабільність іншого характеру, яка знаходиться в постійній залежності від своєчасних і адекватних відповідей на виклики і ризики середовища, від якості реакції влади і політичної системи в цілому на вимоги суспільства. Ці вимоги з кожним новим етапом розвитку, пережитим консолідованою демократією, стають все більш жорсткими (що добре помітно на

матеріалі латиноамериканських країн), і нерідко можуть становити загрозу стійкості демократичної системи.

Величезне значення, в зв'язку з цим, набуває проблема соціального змісту демократії, пов'язана зі здатністю сучасних демократичних урядів відповідати соціальним очікуванням суспільства, проводити цілеспрямовану і успішну соціальну політику, і, головне, обґрунтовувати цю політику в очах протестно-налаштованих груп населення.

Це особливо стосується країн, які пережили той чи інший варіант авторитаризму, і зберігають, в певній мірі, драматичний досвід минулого, елементи внутрішнього розколу і латентну небезпеку нового повернення до авторитарної влади — в разі політичної нежиттєздатності або економічної неефективності демократії.

На тлі цієї невизначеності виникають дві спокуси. Перша — спокуса апології авторитаризму, переваги порядку свободу заради досягнення заповітної стабільності. Друга — битися за демократію до переможного кінця, знищуючи опонентів заради ідеї. Демократія жива і затребувана до тих пір, поки вона залишається гнучкою, адаптивною і відкритою системою. Порухення цього балансу веде до її деградації і виродження.

Ступінь вивченості теми. Постановка проблеми спирається на результати наукових досліджень західних теоретиків у різних галузях суспільно-політичного знання, що присвячені виявленню взаємодії авторитаризму та демократії, особливостей перебігу демократичних процесів, специфіки формування інститутів демократії тощо (Дж. Бентам, Т. Гоббс, Дж. Грей, Р. Даль, І. Кант, К. Поппер, А. Пшеворський, Дж. Ролз, Г. Спенсер, А. де Токвіль, Ф. Фукуяма, Ф. А. фон Хайєк, Л. Харрісон, Д. Хелд, К. Шміттер та інші).

Вагоме значення для окреслення стратегій дослідження мають праці вітчизняних науковців, у яких висвітлено особливості процесів демократизації (Л. Є. Балашов, В. Я. Гельман, В. М. Грубов, В. П. Заблоцький, В. Л. Іноземцев, Г. М. Куц, А. Ю. Мельвіль, М. В. Томенко, В. П. Фісанов та інші).

Мета і завдання роботи. Мета роботи полягає у виявленні ключових принципів авторитаризму та демократизації та їх впливу в контексті сучасної системи міжнародних відносин.

Згідно із поставленою метою визначаються та конкретизуються основні завдання роботи:

- виявити поняття та принципи авторитаризму та демократії;
- визначити ключові критерії демократичних і авторитарних процесів;
- виокремити переваги та ризики демократії та авторитаризму;
- охарактеризувати передумови та етапи прояву демократизації та авторитаризму в міжнародних відносинах;
- дослідити засади та пріоритети процесів демократизації та авторитаризму на міжнародному рівні;
- оцінити специфіку демократизації та авторитаризму на інституційному рівні;
- охарактеризувати сучасний стан демократизації та авторитаризму в міжнародних відносинах;
- виокремити бар'єри та ризики демократизації та авторитаризму на міжнародному рівні.

Об'єктом дослідження демократія та авторитаризм.

Предметом дослідження є демократизація та авторитаризм у контексті системи міжнародних відносин.

Методи дослідження. У ході роботи використані загальнонаукові методи, зокрема, аналіз, синтез та узагальнення, що у поєднанні із нормативно-ціннісним та системно-описовим підходами дає можливість більш детально розкрити поставлені мету та завдання. Зокрема, у роботі застосовано системний метод та метод класифікації, що спрямовано на дослідження існуючої наукової літератури з обраної проблематики.

Характеристика основної частини тексту роботи:

У першому розділі розглядаються поняття та принципи демократії та авторитаризму, а також їх ключові критерії, переваги та ризики. Визначаються засади демократизації.

У другому розділі досліджуються передумови та етапи прояву демократизації та авторитаризму в міжнародних відносинах, засади та пріоритети процесів демократизації та авторитаризму на міжнародному рівні, а також специфіка демократизації та авторитаризму на інституційному рівні.

У третьому розділі виокремлюються бар'єри і ризики демократизації та авторитаризму на міжнародному рівні, оцінюється сучасний стан демократизації та авторитаризму в міжнародних відносинах, визначається ступінь впливу цих політичних режимів на систему міжнародних відносин.

Структура і обсяг роботи. Робота складається зі вступу; трьох розділів; висновків; списку використаних джерел (52 найменування), додатків. Загальний обсяг роботи становить 100 сторінок, з яких основного тексту – 91 сторінка.

РОЗДІЛ 1. ДЕМОКРАТІЯ ТА АВТОРИТАРИЗМ: ТЕОРЕТИКО- КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ

1.1. Демократія та авторитаризм: поняття та основні принципи

Політичний режим у вузькому сенсі – це система методів, способів і засобів здійснення політичної влади. У більш широкому плані це поняття включає всю функціональну характеристику політичної системи, сукупність інституційних, соціальних і ідеологічних елементів, що формують певний образ політичної влади. Саме політичний режим надає якісну визначеність політичній системі. Не випадково, тому, синонімічне використання понять: демократичний політичний режим – демократична політична система, тоталітарний політичний режим – тоталітарна політична система тощо.

Разом з тим поняття політичний режим спільно з поняттями форма правління і форма державного устрою визначають характеристику форми держави. У цьому випадку «політичний режим» використовується як синонім «державного режиму», хоча очевидно, що перше поняття за своїм змістом набагато ширше другого, оскільки включає в себе методи і способи здійснення політичної влади не тільки з боку держави, а й з боку інших суб'єктів політики – політичних партій і рухів, громадських об'єднань тощо.

Політичний режим визначається багатьма параметрами. Серед них найважливішими є: ступінь участі народу у формуванні політичної влади; гарантованість прав і свобод особистості і їх співвідношення з правами держави; ступінь реальної участі народу в політичному житті, наявність механізмів прямої демократії; характеристика реальних механізмів здійснення влади в суспільстві; стан засобів масової інформації, ступінь гласності в суспільстві і прозорості державного апарату; реальне співвідношення між законодавчою, виконавчою і судовою владою; стан політичних партій, рухів, громадських об'єднань громадян в політичній системі; функціонування системи соціального

представництва; політичне і юридичне становище і роль в суспільстві силових структур держави (армії, поліції, органів державної безпеки тощо); домінування певних методів (переконання, примусу тощо) при здійсненні політичної влади; врахування інтересів меншості при прийнятті політичних рішень; наявність механізмів політичної та юридичної відповідальності посадових осіб, включаючи самих вищих [3].

Емпіричний опис політичних режимів минулого і сучасності виявив би їх велику різноманітність і суттєві особливості. Однак ця різноманітність укладається в три основні теоретичні моделі – демократичного, авторитарного і тоталітарного політичних режимів.

Поняття «демократія» означає, як відомо, «народовладдя». При всій багатозначності і невизначеності цього поняття можна виділити загальні ознаки демократії як сучасного конституційного ладу і режиму функціонування політичної системи: визнання народу джерелом влади, сувереном в державі. Суверенітет народу виражається в тому, що він за допомогою виборів формує державну владу і бере участь в її здійсненні прямо (за допомогою референдумів, місцевого самоврядування, а також, головним чином, через обрані ним представницькі органи); періодична виборність і змінюваність центральних і місцевих органів державної влади, їх підзвітність виборцям; проголошення і реальне забезпечення прав і свобод людини і громадянина. Особливе значення для повноцінного функціонування демократичної політичної системи має гарантованість прав громадян на участь в управлінні державою - виборчого права, права на створення політичних партій та інших об'єднань, свободи слова, думок, права на інформацію тощо; прийняття рішень більшістю і підкорення меншості більшості при їх здійсненні; демократичний контроль суспільства над силовими структурами (збройні сили, поліція, органи безпеки тощо), що використовуються тільки за прямим призначенням і строго в рамках законів; домінування методів переконання, узгодження, компромісу; звуження методів насильства, примусу,

припинення; реальне здійснення принципів правової держави, в тому числі принципу поділу влади [11].

Залежно від форми реалізації суверенітету народу демократія може бути підрозділена на пряму, плебісцитарну і представницьку.

Пряма демократія передбачає безпосередню участь громадян в процесі підготовки, обговорення і прийняття рішень. Історичним прикладом здійснення такої форми можна назвати античні полісні демократії. У сучасних умовах ця форма демократії зустрічається на рівні місцевого самоврядування, а також в діяльності різних невеликих колективів [23].

Партійна демократія на відміну від прямої передбачає право громадян голосуванням прийняти або відкинути вже підготовлені урядом рішення. При цій формі участь основної маси населення в процесі прийняття рішення зведено до голосування (плебісциту).

Найпоширенішою формою демократії в сучасних країнах є представницька демократія. Громадяни обирають своїх представників до органів влади, які мають право приймати рішення. Найчастіше представники отримують так званий вільний мандат, тобто право приймати рішення на власний розсуд з урахуванням інтересів не лише виборців свого виборчого округу, а й держави в цілому. Домінування представницької демократії в сучасному світі пояснюється не тільки розмірами сучасних держав, але й, насамперед, складністю переважної більшості рішень, які потребують висококомпетентного підходу. Однак, де це можливо, в демократичному суспільстві широко застосовуються як прямі форми, так і публічні референдуми. Особливо це стосується рівня місцевого самоврядування, а також вирішення питань цінного характеру (наприклад: референдум в Італії 1973 р. Про право на розлучення, обговорення в деяких країнах щодо абортів тощо). . .

Сучасну демократію часто називають плюралізмом. У цьому випадку це означає, що воно ґрунтується на різноманітності (множина - від лат. Plural - множина) суспільних інтересів (економічних, соціальних, культурних, релігійних,

етнічних, групових, регіональних тощо) та форм вираження (політичні партії), Громадські організації). рухи тощо).

Водночас плюралізм сучасної демократії концептуально пов'язаний із розумінням суверенного народу як групи з багатьох груп - соціальних, професійних, етнічних, демографічних, регіональних, релігійних тощо. Індивід, як невід'ємна частина людей, реалізує свою політичну особистість через участь у різних групах інтересів. Політика розглядається як поле міжгрупової взаємодії конкуренції, боротьби, компромісу, співробітництва та демократії - як форма правління, що дозволяє різним соціальним групам вільно висловлювати свої інтереси та знаходити в конкуренції свою рівновагу у компромісах. Держава несе відповідальність за належне функціонування всіх галузей соціальної системи та за підтримання соціальної справедливості в суспільстві. Він також діє як арбітр, який забезпечує дотримання законів та правил гри в групових змаганнях та не допускає монополії влади [17].

Нормальне функціонування плюралістичної демократії можливе лише за умови прийняття суспільством основних цінностей з визнанням та повагою усіма учасниками політичного процесу основ існуючого державного устрою, демократичними правилами гри, людськими та Громадянські права. Свободи і закони. Теорія плюралістичної демократії не є абсолютно бездоганною. Її критики вказують на такі слабкі сторони: це завищує ступінь колективної ідентифікації громадян. їх участь у групах за інтересами; Насправді ця модель демократії не залучає більшість населення до політичного процесу; Різні групи інтересів мають різні джерела впливу, і тому не може бути гармонійної рівноваги інтересів соціальних груп; Плюралістична демократія є консервативною та неефективною, особливо коли потрібна політична реформа, оскільки для прийняття рішень потрібна широка згода всіх зацікавлених сторін.

Однак плюралістична теорія вважається найбільш описовою політичної системи сучасних західних демократій.

Демократія - це сукупність принципів і практичних заходів, що захищають свободу людини. Демократія - це інституціоналізація (введення в правову базу) свободи [15].

Демократія ґрунтується на принципах волі більшості з правами особистості та меншин. Усі демократично керовані держави, поважаючи волю більшості, завзято захищають основні права окремих осіб та груп, що становлять меншість.

Демократії захищають членів суспільства від самої влади центральних урядів і здійснюють процес децентралізації державної влади, делегуючи деякі повноваження на регіональному та місцевому рівнях. Водночас держави з демократичною формою правління розуміють, що місцева влада має бути максимально доступною для людей та реагувати на їхні потреби та очікування.

Демократичні держави розуміють, що однією з їх основних функцій є захист таких основних прав людини, як свобода слова і віросповідання; право на рівний захист з боку закону і право на створення організацій і повномасштабної участі в політичній, економічній та культурного життя суспільства.

Держави з демократичною формою правління регулярно проводять вільні і справедливі вибори, право участі в яких надається всім громадянам. Вибори в демократичному суспільстві не можуть бути лише ширмою, за якою ховаються диктатори або одна єдина партія, а являють собою справжні суперництва за завоювання підтримки народу.

Демократія вимагає від державних органів виконання законів і забезпечує такий стан, при якому всі громадяни отримують однакову захист в рамках закону і всі їхні права захищаються правовою системою.

Демократичні держави відрізняються різноманітністю, відбиваючи унікальну політичну, громадську і культурне життя кожної країни.

Держави з демократичною формою правління ґрунтуються на основоположних принципах, а не на однаковій практиці. В умовах демократії громадяни не тільки мають права, але і беруть на себе зобов'язання участі в політичній системі, яка в свою чергу захищає права і свободи цих громадян [21].

Демократичні суспільства прихильні таким принципам як прояв терпимості, налагодження співпраці та досягнення компромісу. Демократичні держави визнають, що досягнення консенсусу вимагає компромісу, а також що він не завжди може бути досягнутий. Говорячи словами Махатми Ганді, «нетерпимість сама по собі є однією з форм насильства і перешкодою на шляху зростання істинного демократичного духу» [33].

Авторитарну політичну систему можна визначити як необмежену владу однієї особи чи групи людей, яка не допускає політичної опозиції, але зберігає автономію особистості та суспільства в неполітичних сферах.

Термін «авторитаризм» був введений теоретиками Франкфуртської школи для опису конкретного типу свідомості, що характеризується прихильністю до влади, що вкорінюється як у політичній культурі, так і в масовій свідомості в цілому. У роботі Т. Адорно та його колег «Авторитарна особистість» (1950), покликана експериментально довести цю концепцію, концепція авторитаризму розкривається через соціально-психологічний аналіз відповідного типу особистості (авторитарна особистість). Відповідно до їх концепції, авторитарна свідомість, що характеризується такими цінностями, як некритичне мислення та стереотипи, залежність від авторитету, поклоніння владі та покірності, страх перед свободою та відповідальністю, створила соціальний ґрунт та середовище, що виховує людину. Ці політичні режими ХХ століття (пізніше погляд, заснований на відмінності між авторитарним та тоталітарним типом свідомості, пов'язаний із зародженням фашистських тенденцій у ХХ столітті - див. Тоталітаризм), переважав. У 1960-х роках ця теорія авторитаризму широко використовувалася в лівій соціології та критичній журналістиці, але з середини 1970-х років вона зазнала соціальної критики (зокрема, неоконсерваторів). Багато сучасних дослідників визнають, що концепція авторитаризму колись була важливою складовою теоретичних конструкцій суспільних наук, і звертають увагу на необхідність обережності при її застосуванні, особливо в емпіричних дослідженнях [19].

У політичній філософії авторитаризм розглядається з точки зору не стільки авторитарного свідомості, скільки авторитарної ідеології, яка визначається як специфічна форма ідеології порядку, ведуча початок від ідеології Реставрації початку ХІХ століття (Ж. де Місце, Л. де Бональд, Р. де ла Тур дю Пін) з її романтичним культом історичного минулого, національних героїв, з розвиненою політичною міфологією, з акцентом на визначальній ролі влади, держави і покори. До теоретиків авторитаризму нерідко відносять Т. Гоббса, як ідеолога сильної державної влади, здатної навести порядок і приборкати анархію необмеженої свободи. Серед інших видатних теоретиків авторитарного типу правління відомі: Х. Д. Кортес, противник лібералізму і соціалізму, прихильник релігійно-абсолютистської моделі; Ф. Ю. Шаль - теоретик монархічного варіанта авторитаризму; Г. Трейчке - ідеолог і теоретик імперського правління Бісмарка. Історичні форми авторитарної ідеології змінилися від реакційної до консервативної, потім до ліберальної, пізніше доповненої націоналістичними, профашистськими та фашистськими версіями. У другій половині ХХ століття кризи окремих національних держав призвели до появи нових авторитарних режимів змішаного типу, які значною мірою втратили свою ідеологічну складову [31].

В даний час найбільш поширеною точкою зору західної політичної науки є те, що авторитарна влада зазвичай переважає в суспільствах, де політичні та правові інститути недорозвинені, або потрібні прискорені соціальні та економічні трансформації в умовах небажання більшості суспільства. Демократичні інститути, як правило, слабкі та нестабільні. Водночас дослідники часто пояснюють тривале існування багатьох режимів такого типу в африканських країнах відсталістю політичної культури та суспільних інститутів, а в азіатських країнах - особливостями національної культури та давніми політичними традиціями. Так, конфуціанські держави (Китай, Південна Корея, В'єтнам і Сінгапур) характеризуються культом централізованої держави, традиційно сильною авторитарною бюрократією, розвиненими патріархальними відносинами

(опіка «зверху» з повним підпорядкуванням «знизу») і загальна дисципліна населення. Для ісламських країн (Арабський Схід, Іран, Індонезія, Малайзія) він характеризується культом суверенітету, визнанням його необмеженого права втручатися у приватне та суспільне життя, твердою вірою, що тільки сильні (досконалі - необмежені та неподільні) і силою по суті залежать від уряду, здатного гарантувати громадський порядок. Крім того, у країнах мусульманського світу існує своєрідна колективна авторитарна концепція демократії: тому після повністю демократичних виборів у лідера (неписьменної) ісламської спільноти він матиме майже необмежену владу [диктатури], і це розглядається як норма; Згодом цей принцип управління був схвалений у всьому штаті. З цих причин багато конфуціанських та сучасних ісламських країн, які поєднують передові промислові технології з традиціями національної культури, прийняли авторитарну модель. Водночас те, що в західних суспільствах розглядається як диктатура та свавілля, може виглядати в очах його мешканців як "уряд найкращих та найдостойніших", свавільне втручання у приватну сферу та порушення громадянських прав - як справедливий суд . Покарання людей, які зневажають моральні, релігійні чи інші норми, безумовно, є прийнятним у цих суспільствах. Тому сьогодні загалом, незважаючи на застереження, загально визнано, що такі цінності, як вільна ринкова економіка, права людини, поділ влади та верховенство права, є продуктами західної цивілізації та її політичної культури, і їх застосування має складні неєвропейські культурні причини [42].

Ознаки авторитарного режиму:

- деспотизм або невелика кількість людей при владі (монарх, диктатор, хунта, олігархія);
- неможливість контролювати владу народу, звужувати або скасовувати процедури щодо принципів обрання державних органів та посадових осіб, підзвітність перед населенням;
- Принцип поділу влади ігнорується, глава держави домінує над виконавчою владою, а роль представницьких органів обмежена;

- монополізація влади та політики, запобігання опозиції та реальній політичній конкуренції (іноді відсутність різних політичних інститутів може бути наслідком незрілості громадянського суспільства);
- відмова від повного контролю над суспільством, невтручання та обмежене втручання в неполітичні сфери, особливо в економіку;
- У якості методів державного управління домінують керівництво та адміністрація, водночас немає терору, а колективні репресії практично не використовуються;
- Єдиної ідеології немає.
- Права і свободи особистості насамперед декларуються, але не гарантуються по-справжньому (переважно в політичній сфері);
- позбавлення фізичної особи гарантій безпеки у відносинах з владою;
- Силкові структури в суспільстві майже вийшли з-під контролю і іноді використовуються в політичних цілях [37].

В останні десятиліття інтерес до авторитаризму зріс через те, що аналітики розглядали в ньому деякі можливості реформування та модернізації. Крім того, були висунуті ідеї, що перехід від тоталітаризму до демократії легше досягнути через посередницький авторитарний режим. У цьому випадку авторитаризм визначається як метод управління з обмеженим плюралізмом. Кажуть, що він повністю сумісний з ідеологічним, економічним, соціальним, культурним та релігійним плюралізмом. Авторитарний уряд має відносно високу здатність забезпечувати політичну стабільність та громадський порядок, а також мобілізувати державні ресурси для вирішення певних проблем.

Однак будь-який авторитарний режим без масової підтримки та розвитку хоча б невеликих демократичних інститутів не може бути інструментом для поступової реформи суспільства. Тому, можливо, ми можемо говорити лише про суміш авторитарних та демократичних елементів на шляху переходу до демократії та закріплення влади під її контролем з боку громадян. Досвід

минулого десятиліття показує, що демократично орієнтовані авторитарні режими недовговічні і поступаються місцем демократії.

1.2. Ключові критерії демократичних і авторитарних процесів

Для більш повного розуміння сутності демократичних та авторитарних процесів розглянемо їх ключові критерії.

Отже, серед основних критеріїв демократії можна виокремити такі.

Волевиявлення більшості, права меншості

На перший погляд, поєднання принципів вираження більшості та захисту прав окремих осіб та меншин може здатися суперечливим. Однак ці принципи насправді є двома стовпами, на яких ґрунтується основа того, що ми розуміємо під демократичним урядом.

Волевиявлення більшості є засобом організації державної влади та вирішення соціальних питань; Принцип підпорядкування меншості більшості - це не шлях до гноблення. Так само, як жодна самопризначена група не має права пригнічувати інших, так жодна більшість навіть у демократичному суспільстві не повинна позбавляти основоположних прав та свобод будь-якої меншини чи окремої особи.

Меншини - групи населення, визначені етнічною приналежністю, релігією, географічним положенням, рівнем доходу або сформовані просто внаслідок поразки на виборах чи політичного конфлікту - гарантують основні права, які не повинні бути відібрані жодним урядом, обраним чи будь-якою іншою більшістю.

Меншини повинні бути впевнені в тому, що їхні права захищені та самосвідомі урядом. Як тільки ці групи набудуть такої впевненості, вони можуть брати участь у роботі демократичних інститутів у своїй країні та робити внесок у свою роботу.

Основні права людини, які повинен захищати кожен демократичний уряд, включають свободу слова та вираження поглядів; свобода віросповідання та

переконань; наявність належного процесуального права та рівний захист згідно із законом, а також свобода створювати організації, висловлювати свою думку, висловлювати незгоди з будь-якого питання та брати повну участь у громадському житті своєї країни.

У демократичних країнах існує розуміння того, що одним із їхніх основних завдань є захист прав меншин на збереження ідентичності своєї культури, звичаїв, ідентичності та релігійних ритуалів.

Знайомство з етнічними та культурними групами, які для більшості населення здаються чужими чи навіть чужими, може стати однією з найбільших труднощів для будь-якого демократичного уряду. Однак демократії знають, що різноманітність може бути величезною перевагою. Такі країни не розглядають ці відмінності в характеристиках, культурі та цінностях як загрозу, а скоріше як складне завдання, вирішення якого може призвести до зміцнення та збагачення цих країн.

Не може бути однозначної відповіді про те, як вирішити проблему відмінності поглядів і цінностей меншин від поглядів і цінностей більшості населення. Можна з упевненістю сказати, що лише завдяки процесу толерантності, дискусії та готовності до компромісів вільні країни можуть досягти угод, які включають вищезгадані подвійні стовпи прав більшості та меншин.

Відносини між цивільними та військовими структурами

Питання війни та миру є одними з найважливіших питань, з якими повинна зіткнутися будь-яка країна, і в часи кризи багато країн вдаються до своєї армії з пропозицією контролювати країну. Проте демократії ніколи цього не роблять.

У демократичних країнах проблеми війни та миру чи інші загрози національній безпеці є одними з найважливіших питань, що стоять перед суспільством, і тому їх мають вирішувати люди, які діють через своїх представників. Демократичні військові структури служать своїй країні, а не керують нею. Військові командири радять обраним керівникам і виконують їх

рішення. Тільки ті, кого обирає народ, мають право вирішувати долю країни, і вони несуть за це відповідальність.

Отже, ідея цивільного контролю та цивільного управління військовими структурами є передумовою збереження демократії.

Цивільні представники повинні очолювати військові структури країни та вирішувати питання національної безпеки не тому, що вони обов'язково розумніші за професійних солдатів, а тому, що ці цивільні особи є представниками народу, а отже, несуть відповідальність за прийняття рішень та відповідальність за них.

Військові структури існують у країні з демократичною системою управління для захисту країни та свободи її народу. Ці структури не є представниками будь-якої політичної точки зору або представниками будь-якої етнічної чи соціальної групи. Ці структури віддані широким ідеалам нації, верховенству права та принципу демократії як такої.

Військові структури існують у країні з демократичною системою управління для захисту країни та свободи її народу. Ці структури не є представниками будь-якої політичної точки зору або представниками будь-якої етнічної чи соціальної групи. Ці структури віддані широким ідеалам нації, верховенству права та принципу демократії як такої.

Наявність контролю забезпечує стан, у якому цінності, інститути та політична траєкторія держави є результатом вільного вибору людей, а не військових структур. Метою останнього є захист суспільства, а не визначення його природи.

У процесі прийняття програмних рішень щодо оборони та національної безпеки будь-який демократичний уряд цінує досвід та думки професійних військових. Цивільні чиновники покладаються на поради військових експертів з цих питань, а також довіряють їхній думці для виконання рішень уряду. Однак остаточне рішення щодо політичного шляху приймає лише обране цивільне керівництво, а потім військові виконують ці рішення.

Звичайно, військові особи, як і будь-який інший громадянин, можуть повноцінно брати участь у політичному житті своєї країни, але тільки як окремі виборці. Перш ніж займатися політичною діяльністю, військові повинні спочатку звільнитися від військової служби; Збройні сили мають бути відокремлені від політики. Армія - нейтральна особа, що служить державі, і захисник суспільства.

Зрештою, нагляд за військовими структурами гарантує, що питання оборони та національної безпеки не підривають основні демократичні цінності волі більшості, прав меншин, свободи слова, релігії та належного судочинства. Обов'язок усіх політичних лідерів - забезпечити цивільний контроль, а військові - виконувати законні розпорядження цивільної влади.

Політичні партії

Для того, щоб зберегти та захистити права та свободи особистості, люди, які дотримуються демократичних цінностей, повинні сформувати уряд за власним вибором, а політичні партії є основним засобом досягнення цього.

Політичні партії - це добровільні організації, які приєднують людей до свого уряду. Партії набирають кандидатів і агітують за їх обрання на ту чи іншу державну посаду, а також мобілізують людей для участі у відборі державних діячів.

Партія більшості (або партія, обрана для контролю публічних повноважень) прагне законодавчо прийняти ряд різних політик та програм. Опозиційні партії мають право критикувати ідеї більшості партійної програми та подавати власні пропозиції.

Політичні партії надають громадянам один із способів притягнути представників партії до відповідальності за свої дії в системі державної влади.

Демократичні політичні партії вірять у принципи демократії і, таким чином, визнають і поважають авторитет обраного уряду, навіть якщо його партійні лідери не при владі.

Як і в будь-якій демократії, члени різних політичних партій відображають різноманітність культур, з яких походять ці партії. Деякі політичні партії

нечисленні і базуються на ряді політичних поглядів. Інші організовані на основі економічних інтересів та загальної історії. По-третє, це спілки різних громадян, які не дотримуються суворих правил, а об'єднуються лише у період виборів.

Усі демократичні політичні партії, будь то кілька рухів або великі національні коаліції, поділяють цінності толерантності та терпимості. Вони знають, що лише створюючи широкі спілки та співпрацюючи з іншими політичними партіями та організаціями, вони можуть забезпечити керівництво та спільні точки зору, які дозволять цим партіям заручитися підтримкою населення країни.

Демократичні партії визнають, що політичні думки непостійні і непостійні, і що консенсус часто є результатом зіткнення ідей та цінностей у процесі мирного, вільного та відкритого обговорення. Ідея лояльної опозиції є центральною для будь-якого демократичного суспільства. Це означає, що всі сторони політичного конфлікту, якими б глибокими не були їх розбіжності, визнають основні демократичні цінності свободи вираження поглядів та віросповідання, а також забезпечують рівний захист згідно із законом. Переможені партії на виборах беруть на себе роль опозиції, впевнені, що нинішня політична система продовжить відстоювати їхнє право зберігати свою організацію та висловлювати свою думку. Зрештою, кожна з цих партій матиме можливість відновити свою кампанію за визнання своїх ідей та завоювання голосів.

У країнах з демократичною формою правління боротьба між політичними партіями - це не просто битва за виживання, а боротьба за найкраще обслуговування людей своєї країни [26].

Обов'язки громадян

На відміну від диктатури, демократичний уряд існує для обслуговування людей, але громадяни в демократичних країнах також повинні погодитися дотримуватися певних правил та виконувати певні зобов'язання, необхідні для управління цими громадянами. Демократії надають своїм громадянам багато свобод, включаючи свободу не погоджуватися і критикувати дії уряду.

Громадянство в умовах демократії вимагає участі, чесності та терпіння.

Громадяни, які поділяють демократичні цінності, розуміють, що вони мають не тільки права, але й обов'язки. Крім того, вони погоджуються, що демократія вимагає часу і наполегливої праці - народна влада забезпечує пильність і постійну підтримку людей.

У деяких демократіях громадянська участь означає, що громадяни повинні сидіти в складі присяжних або перебувати на військовій чи державній службі протягом певного часу. Є й інші зобов'язання, які поширюються на всі демократії та є виключним обов'язком громадянина. Найважливішим із цих зобов'язань є дотримання законодавства. Інші приклади громадянської відповідальності включають сплату податків на душу населення, визнання повноважень виборного уряду та повагу до прав тих, хто дотримується думок, відмінних від загально визнаних.

Громадяни, які поділяють демократичні цінності, розуміють, що вони повинні нести певний тягар відповідальності перед своїм суспільством, якщо вони хочуть скористатися захистом своїх прав.

Громадяни в демократичних країнах приєднуються до політичних партій та агітують обирати своїх кандидатів на державні посади. Ці громадяни приймають той факт, що їхня партія не завжди може бути при владі.

- ° Вони мають право балотуватися на посади чи займати посади протягом певного періоду часу як призначені посадові особи.

- ° Громадяни в умовах демократії використовують вільну пресу, щоб висловлювати свою думку з питань місцевого або національного значення.

- ° Вони приєднуються до профспілок, місцевих груп активістів та бізнес - асоціацій.

- ° Вони приєднуються до приватних волонтерських організацій, які поділяють їхні інтереси, будь то релігія, етнічна культура, академічні студії, спорт, мистецтво, література, зусилля з озеленення, міжнародні обміни студентами або сотні інших заходів.

° Усі ці групи, незалежно від того, наскільки вони близькі чи далекі від роботи уряду, сприяють збагаченню та зміцненню своєї демократичної країни [27].

Вільна преса

У демократичних країнах преса діє незалежно від державної влади. У демократичних урядів немає міністерств інформації, які б регулювали зміст газет або діяльність журналістів; Вона не вимагає, щоб журналісти підлягали державній цензурі, і не змушує журналістів вступати до підконтрольних уряду профспілок.

Вільна преса інформує громадськість, забезпечує відповідальність уряду та забезпечує форум для обговорення питань місцевого або національного значення.

Країни, демократично керовані, заохочують вільну пресу. Незалежне судочинство та громадянське суспільство, в яких підтримується верховенство права та свобода вираження поглядів, підтримують свободу преси. Вільна преса має користуватися правовим захистом.

У демократичних країнах уряд несе відповідальність за свої дії. Тому громадяни очікують, що вони будуть поінформовані про рішення, які уряди приймають від їх імені. Преса пропагує це «право знати», виступаючи «сторожовою собакою», яка відстежує дії уряду і таким чином допомагає громадянам взяти на себе відповідальність. Крім того, преса скептично ставиться до політики уряду. Демократичні уряди надають журналістам доступ до публічних зборів та юридичних документів. Ці уряди не прописують обмежень щодо того, про що можуть говорити журналісти, або про те, що вони хочуть повідомити у пресі.

Преса сама повинна діяти відповідально. Завдяки професійним спілкам, незалежним прес-порадам та «омбудсменам» (громадським омбудсменам) преса реагує на протести проти надмірної реакції та залишається відповідальною.

Демократія вимагає, щоб громадськість сама робила вибір і приймала рішення. Щоб громадськість довіряла пресі, журналісти повинні представити

фактичну сторону своїх повідомлень на основі надійних джерел та інформації. У вільній пресі заборонено плагіат та неправдиві публікації.

Преса повинна створити власні редакційні колегії, які не підлягають урядовому контролю, щоб відокремити процес збору та розповсюдження інформації від процесу редагування.

Журналісти не повинні спокушати громадську думку. Їм завжди потрібно прагнути до правди і максимальної об'єктивності. У демократичній системі преса має можливість збирати новини та повідомляти про них, не побоюючись переслідування з боку уряду та без його зобов'язань.

Демократії сприяють вічній боротьбі між обов'язком уряду щодо захисту національної безпеки та правом населення отримувати інформацію на основі доступу журналістів до необхідної їм інформації. Іноді урядам необхідно обмежити доступ до інформації, яка вже вважається конфіденційною та не підлягає нормальному розкриттю. Однак у демократичних країнах бажання журналістів отримати таку інформацію є виправданим [29].

Отже, умовами демократичних процесів є:

Високий рівень соціального та економічного розвитку, здатний забезпечити необхідний добробут усіх громадян, без якого неможливо досягти суспільної злагоди, стабільності та міцності основних демократичних принципів.

Різноманітність форм власності, обов'язкове визнання та гарантування права на приватну власність, адже тільки в цьому випадку можна по-справжньому гарантувати всі права та свободи людини, навіть їх відносну незалежність від держави.

Високий ступінь розвитку загальної та політичної культури суспільства, значна суспільно - політична активність окремих осіб та їх добровільних об'єднань, готовність до захисту демократичних інститутів.

Щодо авторитаризму, слід зазначити, що плюралізм є найхарактернішою рисою цих режимів, але дуже важливо підкреслити, що, на відміну від демократій з майже необмеженим політичним інституційним плюралізмом, тут ми маємо

справу з кінцевим плюралізмом. Були навіть припущення, що такі системи є обмеженими односторонніми. Насправді ці два позначення визначають досить широкий діапазон, в якому можуть працювати ці режими. Обмеження плюралізму можна досягти за допомогою відповідних законів, але вони можуть бути гарантовані фактично, вони можуть бути більш-менш жорсткими, і вони поширюються лише на певні політичні групи або ширші зацікавлені сторони - головне, щоб вони залишалися групами, створеними не держава або Не покладайтесь на це, незважаючи на чітке втручання держави у політичний процес. Деякі режими допускають інституціоналізовану політичну присутність обмеженої кількості незалежних груп і навіть заохочують створення нових, але ніхто не сумнівається, що правителі самі вирішують, яким групам дозволено існувати і за яких умов. Крім того, навіть якщо органи влади реагують на діяльність цих об'єднань громадян, вони де -юре та/або де -факто не підзвітні їм. Це відрізняє їх від демократичного правління, в якому політичні сили формально покладаються на підтримку на місцях для всіх можливих відхилень реалізму, які Майклз назвав "залізним законом олігархії". В авторитарних режимах представники різних груп та інституцій приходять до влади не просто тому, що вони мають підтримку групи, а тому, що їм довіряють правитель або правляча група, і вони, безумовно, беруть до уваги статус та вплив останньої. Вони можуть мати підтримку на місцях - назовемо це потенційними виборами - але це не єдине чи навіть головне джерело їхньої влади. Завдяки постійній поляризації лідерів, різні сектори чи інституції стають частиною системи, і це визначає характер еліти: різноманітне походження та професії та менша частка професійних політиків - тих, хто побудував кар'єру лише у політичних організаціях - порівняно колишнім чиновникам, технократам, військовим, лобістам, а іноді і релігійним діячам [25].

Як ми побачимо, у деяких із цих систем правляча або привілейована партія є єдиною найбільш чи менш важливою складовою обмеженого плюралізму. Теоретично ці партії часто стверджують, що вони мають таку саму монополію на владу, що і тоталітарні партії, і виконують ті ж функції, але на практиці їх

необхідно чітко розрізняти. Відсутність або слабкість політичної партії часто робить спонсоровані церквою або афілійовані світські організації (такі як Католицька дія чи Opus Dei в Іспанії) колискою лідерів таких систем; Християнсько -демократичні партії оснащують еліту подібним чином. Однопартійна система зазвичай побудована на одній партії, а не на окремій частині, як кажуть в Африці, тобто на партії, в якій переплітаються різні елементи і яка не є єдиним жорстко регульованим органом. Часто такі партії створюються зверху, і не знизу, і не в тоталітарному стилі агресії, а у групі при владі [30].

Визначаючи авторитарні режими, ми використовуємо поняття ментальності, а не поняття ідеології, посилаючись на відмінність, зроблену німецьким соціологом Теодором Гайгером [53]. Він розглядав ідеології як досить складні системи мислення, часто письмово опрацьовані (або за їх допомогою) інтелектуалами чи псевдоінтелектуалами. Психічне - це спосіб мислення та почуття, скоріше емоційний, ніж раціональний; Він лежить в основі прямої і некодифікованої реакції на різні ситуації. Гайгер вживає яскравий німецький вираз: він визначає менталітет як суб'єктивний Гайст, суб'єктивний дух (навіть коли мова йде про команду), а ідеологію - як об'єктивний Гайст. Ментальність - це мислення. Ідеологія - інтелектуальний зміст. Психічно - розумова готовність. Ідеологія - мислення, самоінтерпретація. Спочатку ментальна, потім ідеологічна. Менталітет безформний і рухливий - ідеологія чітко визначена. Ідеологія - це поняття з соціології культури. Поняття ментальності використовується при вивченні соціальної особистості. В ідеологіях є сильний утопічний елемент. Настрій, ближчий до сьогодення чи минулого. Тоталітарні режими характеризуються ідеологічними системами, заснованими на закріплених елементах з сильним впливом і замкнутою когнітивною структурою, а також важливим небезпечним стримуючим фактором для мобілізації та маніпулювання масами. З іншого боку, консенсус у демократичних країнах ґрунтується на узгодженні порядку його реалізації, дотримання якого має деякі особливості ідеологічної віри [28].

Керівництво різними сферами життя суспільства при авторитаризмі не настільки тотально, немає строго організованого контролю над соціальною та економічною інфраструктурами громадянського суспільства, над виробництвом, профспілками, навчальними закладами, масовими організаціями, засобами масової інформації. Авторитарія не вимагає демонстрації відданості з боку населення, як за тоталітаризму, їй досить відсутність відкритого політичного протистояння. Однак режим нещадний до проявів реальної політичної конкуренції за владу, до фактичного участі населення в прийнятті рішень з найважливіших питань життя суспільства, тому авторитаризм пригнічує основні цивільні права.

Для того, щоб зберегти необмежену владу в своїх руках, авторитарний режим виробляє циркуляцію еліт не шляхом конкурентної боротьби на виборах, а кооптацією (вольовим введенням) їх в керівні структури. В силу того, що процес передачі влади в подібних режимах відбувається не шляхом встановлених законом процедур заміни керівників, а насильно, ці режими не є легітимними. Однак, навіть незважаючи на те що вони не спираються на підтримку народу, це не заважає їм існувати протягом тривалого часу і досить успішно вирішувати стратегічні завдання. Прикладом ефективних з точки зору проведення економічних і соціальних реформ можуть бути названі авторитарні режими в Чилі, Сінгапурі, Південній Кореї, Тайвані, Аргентині, країнах арабського Сходу. Авторитаризм не заперечує права на автономне, різноманітне самовираження суспільства, його груп. Це дало підставу Х. Лінцу інтерпретувати авторитаризм як спосіб правління «з обмеженим плюралізмом». Він визначив авторитаризм як консервативний тип влади, який, будучи не в змозі сьогодні позбавити права голосу широкі маси населення, вдається з цією метою до глобального або виборчого заборони партій і масових організацій. Причому забороняються ті організації, які порушують соціальну рівновагу між державою, бізнесом, церквою тощо. Дозволяється діяльність тих сил, які підтримують існуючий статус-кво [46].

Загалом, найбільш характерні риси авторитарних режимів такі:

- Концентрація влади в руках однієї особи або групи. Носієм влади може бути харизматичний лідер, король або хунта. Як і у випадку з тоталітаризмом, суспільство ізольоване від влади, і немає механізму його наступності. Еліта формується за призначенням зверху;

- Права і свободи громадян обмежуються переважно в політичній сфері. Закони переважно на стороні держави, а не на стороні окремої особи;

- офіційна ідеологія домінує над суспільством, але проявляється толерантність щодо інших ідеологічних течій, лояльних до правлячого режиму;

- Політика монополізується урядом. Діяльність політичних та опозиційних партій заборонена або обмежена. Профспілки підлягають контролю влади;

- державний контроль не поширюється на неполітичні сфери - економіку, культуру, релігію, приватне життя;

Великий державний сектор підлягає жорсткому контролю з боку держави. Як правило, вони діють в рамках ринкової економіки і добре ладнають з приватними підприємствами. Економіка може бути високоефективною та неефективною;

- ЗМІ підлягають цензурі, що дозволяє критикувати деякі недоліки державної політики, зберігаючи лояльність до системи;

- Сила ґрунтується на силі, достатній для того, щоб змусити населення підкорятися, коли це необхідно. Колективні репресії не проводяться, як це відбувається в умовах тоталітаризму;

- За позитивних результатів система може бути підтримана більшістю населення. Меншість бореться за перехід до демократії. Громадянське суспільство може існувати, але це залежить від держави;

- Система характеризується унітарними формами держави з сильною централізацією влади. Права національних меншин обмежені.

1.3. Переваги та ризики демократії та авторитаризму

Функція демократії – сукупність основних інструментів демократичного впливу на суспільні інститути з метою підвищити рівень активності громадян для вирішення політичних проблем соціального значення, прямого і опосередкованого контролю процесів в державі і суспільстві [23].

Особливістю демократії є такий формат політичного ладу, при якому висунення, прийняття, виконання законів і рішень здійснюється народом.

Основні переваги демократії:

- висока ефективність народного контролю політичних інститутів і посадових осіб;
- створення умов, при яких правлячим сторонам неможливо зловживати владою і відриватися від народу;
- голос кожного представника товариства приймається до уваги і впливає на прийняття рішень;
- гарантії політичної стабільності;
- високий рівень професіоналізму влади;
- баланс інтересів шляхом обговорення питань в парламенті.

Гарантування прав і свобод

Демократичний лад гарантує кожному громадянину суспільства дотримання прав і свобод. Дані положення закріплені в Конституції:

право на життя;
недоторканність житла;
неприпустимість насильства;
самовизначення та інші права.

Великим досягненням демократії є свобода слова. Відсутність цензури в новинах сприяє об'єктивному висвітленню дійсності. Вільне підприємництво і різноманіття форм власності забезпечують необхідні умови для ринкової

економіки. При цьому громадянин вільний у виборі, монополія держави обмежується законом, процвітає чесна конкуренція.

Формальна рівність громадян

При демократії формально-юридично громадяни рівноправні. Кожен член суспільства може брати участь у політичному житті. Ключовим демократичним принципом є правове і політичне рівність громадян, включаючи свободу прав і зобов'язань перед законом. Таким чином, людина отримує можливості для придбання будь-якого політичного статусу. Всі без винятку представники суспільства мають право на освіту та інтелектуальний розвиток, а також можуть вільно вибирати професію.

Участь громадян у політичному житті країни

Принципи рівності в правах і політичного життя юридично гарантовані громадянам демократичного режиму правління. Невід'ємною умовою правової держави є політична культура громадян.

Обмеження державної влади

Одним з основних принципів демократії є виборність влади. Структура управління розділяється, формуються органи влади і місцевого самоврядування, виходячи з волевиявлення народу. Розумне обмеження державної влади дозволяє зберегти цінності демократичного ладу і його завдання.

Особливості системи управління:

фундаментальні права і свободи людини визнаються, гарантуються і захищаються державою;

волевиявлення більшості за допомогою інститутів демократії;

меншість отримує право на створення опозиції за умови дотримань рішень, прийнятих більшістю;

вільна конкуренція в політичному плюралізмі між різними автономними соціально-політичними партіями, рухами, групами.

У правовій державі, як у вигляді демократичного ладу, політичний режим строго дотримується основні принципи такі, як законність, правові норми, що закріплюють природні, загальні права та свободи громадян.

Ознаки розумного обмеження влади при демократії:

поділ системи управління, створення незалежних і врівноважують один одного гілок державної влади;

державні органи та посадові особи діють в режимі гласності і забезпечують необхідні умови для повного контролю з боку громадськості;

загальні, прямі, рівні виборчі права громадян реалізуються при таємному голосуванні, забезпечуючи виборність влади;

органи місцевого самоврядування представляють собою розвинену систему.

Оновлення владних структур

Демократія передбачає такий стан суспільства, при якому влада розподіляється в залежності від інтересів населення держави. Воля народу виражається шляхом виборів. Так громадяни реалізують своє право на свободу вибору. Підзвітні інститути влади є ознакою громадянського суспільства.

Важливим аспектом демократії є змінюваність влади. Це ефективний інструмент боротьби з корупцією і зловживанням повноваженнями. У демократичній державі будь-який його учасник має право претендувати на місце в структурі управління, беручи участь в прозорому виборчому процесі.

Розподіл функцій між органами державної влади

У демократичній державі влада розділена на гілки, які взаємозалежні і взаємно обмежені. Таким чином, виключається свавілля керуючих структур і не допускається консолідація всіх повноважень в одних руках.

Принцип поділу влади має ряд характерних особливостей:

- управління здійснюється за Конституцією, а не за допомогою існуючого законодавства;
- різні органи і особи здійснюють виконавчу, законодавчу і судову владу;

- всі гілки управління рівні і автономні;
- виключається втручання однієї гілки влади в прерогативи інших;
- можливістю прийняття законів мають лише законодавчі органи управління;
- функції по виконанню законів покладено на виконавчу владу;
- в разі, коли прийнятий закон або норма суперечать принципам Конституції, судові органи влади мають право визнати їх недійсність;
- при виникненні суперечок, щодо компетенції гілок влади, рішення приймається в судовому порядку;
- діє система стримувань і протипаг.

Стосовно ризиків демократичних режимів можна зазначити такі особливості.

У сучасному світі представницьку демократію можна вважати провідною формою політичного державного ладу [21].

Суть репрезентативного режиму зводиться до наступного:

- громадяни опосередковано беруть участь в прийнятті рішень;
- в органи управління вибираються народні представники;
- влада приймає закони і віддає розпорядження в інтересах громадян.

В теорії представницька демократія демонструє високу ефективність. На практиці даний режим має істотний недолік, який проявляється при організації виборів. Виборцям доводиться віддавати голоси за малознайомих їм представників, які не представляють інтересів усіх класів населення.

Відрив представників влади від виборців

Найбільш поширеною проблемою, яка зустрічається в державах з представницькою демократією, є відрив влади від виборців. Офіційні представники громадян фактично усуваються від своїх виборців під час перерви між виборами. Таким чином, втрачається суть демократії, як народовладдя. Складна ієрархічна система управління призводить до бюрократизації влади, відриву депутатів і чиновників від пересічних громадян.

Можливості для груп впливу

При представницької демократії певні групи, які здійснюють управління державою і впливають на політичні процеси, отримують широкі повноваження і можливість маніпулювати наявними інструментами влади для прийняття рішень на користь власних інтересів. Надмірно велика свобода представницьких органів ущемляє політичне рівність і права населення брати участь в політичному процесі. Пріоритет отримують власники інтересів і капіталу.

Ослаблення демократичного контролю

В результаті підриву ключових демократичних цінностей послаблюється контроль за діями органів управління. У даних умовах можна спостерігати, як в країні наростають авторитарні тенденції. Передумовою до таких процесів є відсування законодавців виконавчою владою. Через практично повного відчуження громадян від політичних рішень легітимація влади послаблюється.

Приклади недоліків демократії в країнах світу

Багато країн керуються демократичними принципами для побудови політичних систем. До них належать Франція, США, Швеція, Бельгія, Фінляндія, Нідерланди, Австрія, Австралія, Канада та інші країни.

В умовах демократії індивідуальні свободи поєднуються із законністю. Наприклад, у Німеччині демократичні інститути та процедури використовуються помірковано, а авторитарні методи та прийоми часто використовуються на практиці. У всіх державах, побудованих на основі громадянських свобод, проводяться вибори, а населення так чи інакше бере участь у системі управління країною.

Демократична практика змінюється і набуває різних форм, на додаток до помітних переваг та недоліків демократії:

У Франції існує демократична система, але для засудження обвинуваченого необхідно довести цей факт самостійно за допомогою адвоката чи прокурора [51].

У Таїланді суд засудив редактора журналу до десяти років позбавлення волі за публікацію статті про короля [49].

Політичні партії в Ізраїлі поділяються на категорії [34].

У Сполучених Штатах, де свободи суспільства активно пропагуються, рабська праця протягом 200 років легально експлуатується [37].

За офіційними даними Глобального індексу цензури, десятки журналістів у Білорусі відбувають покарання за свободу вираження поглядів у в'язницях країни. Подібні випадки спостерігаються в таких країнах, як Азербайджан, М'янма та Бахрейн [46].

Аналізуючи практичні спостереження, стає зрозуміло, що демократія не обов'язково гарантує довіру до судової влади. Ефективність демократії оцінюється не тільки наявністю виборів, а й аналізом процедур висунання кандидатів через виборчу систему та незалежну судову систему.

Політична система, що виявляє ознаки авторитаризму, може мати як позитивний, так і негативний вплив на суспільний розвиток. Переваги такої системи найкраще проявляються у складних ситуаціях держави. Відповідно, у політичній науці існують погляди, які описують ці системи як ефективний засіб реформування економіки, держави та суспільного життя.

До їх переваг можна віднести:

- Наявність сильної влади, здатної швидко і адекватно і ефективно реагувати на військову небезпеку і надзвичайні ситуації.
- Забезпечення політичної стабільності, правопорядку і громадської безпеки, Мінімізація соціальних потрясінь.
- Можливість мобілізації ресурсів держави та суспільства для вирішення конкретних проблем, що сприяє зростанню країн, що розвиваються.
- Здатність нейтралізувати політичну опозицію.
- Нерідко в умовах авторитаризму діють політичні партії та представницькі органи влади, інші ознаки демократичного суспільства
- При авторитаризмі можливе перемога сил опозиції.

- При авторитаризмі немає тотального контролю над суспільством.
- Авторитаризм дає можливість оперативно вирішувати багато проблеми без тривалих дискусій.
- Авторитарний режим може користуватися підтримкою населення внаслідок грамотного проведення пропагандистської роботи.

Ризиками та слабкими сторонами авторитаризму є:

- Повна залежність політики від глави держави чи групи вищих керівників.
- Монополізм однієї партії або групи осіб на владу в державі, участь громадян в держуправлінні не допускається.
- Структура влади жорстко централізована, органи управління держави формуються не демократичними способами.
- Обмеження або заборона опозиційної діяльності.
- Слабка робота організацій, що виражають інтереси суспільства і помітний вплив релігії.
- Для утримання влади залучаються силові структури.
- Орієнтованість громадян на архаїчні підходи до соціальної і патріархальності політичного життя.
- Відсталість економіки [36].

Висновки до розділу 1

Порівнюючи демократичні та авторитарні політичні режими, ми розуміємо, що вони принципово протилежні. В авторитарних режимах:

- правляча група не має юридичної законності щодо мас;
- останній не бере участі у формуванні правлячої групи;
- маси не втручаються у формулювання основних напрямів політики;
- правляча група здійснює свою владу майже без контролю широких суспільних класів і верств, а влада не формується і не контролюється людьми;

- адміністрація високо централізована, а ініціатива з місць дозволена лише після отримання дозволу центру;

У зовнішній політиці виділяються агресивні імперіалістичні позиції;

Особа не користується конституційними правами та свободами, навіть якщо вони задекларовані на папері, вона також позбавлена гарантій безпеки у відносинах з владою, тобто проголошення повного пріоритету державних інтересів над особистими.

Відповідно, усе це означає, що участь має у політичному житті в політичних режимах авторитарного типу дуже обмежена. В основі легітимності авторитарного правління лежать традиції чи харизма правителів. До недоліків авторитарної політичної системи можна віднести повну залежність політики від позиції глави держави або групи вищих керівників, відсутність у громадян можливостей запобігти політичному авантюризму чи свавіллю, обмеженість інститутів висловлювання та політичне вираження суспільних інтересів.

Однак, на нашу думку, поки що неможливо дати лише негативну оцінку авторитарним політичним режимам. Авторитарна політична система також має свої переваги, які можна спостерігати особливо в екстремальних ситуаціях. Багато вчених, як у минулому, так і сьогодні, оцінили цей тип державних інституцій і продовжують оцінювати його позитивно. Наприклад, бачив доктора Кортеса в авторитарній політичній системі, яка гарантує святість слухняності, умову єдності нації, держави та суспільства. О. Спеленгер також вважав, що самодержавство зміцнює дисципліну і встановлює необхідну ієрархію в суспільстві.

Також, на нашу думку, великою перевагою є те, що авторитарна влада має відносно високі можливості для забезпечення політичної стабільності та громадського порядку. мобілізувати державні ресурси для вирішення певних завдань; Подолати опір політичних опонентів. Все це робить його дуже ефективним способом проведення радикальних соціальних реформ. Крім більшої частини своєї історії, людство розвивалося за такого типу політичної системи. Самодержавство було формою правління, придатною для доіндустріального

суспільства. Авторитарні політичні режими також встановлюються в ряді країн Азії, Африки та Латинської Америки. Їх присутність виправдовується необхідністю національного визволення та просування. Тут авторитарні правителі прагнуть бути визнаними населенням не тільки силою, але й харизматичним способом легітимності. Треба визнати, що авторитарна влада має відносно високу здатність підтримувати громадський порядок, здійснювати швидку реорганізацію громадських структур та зосереджувати зусилля та ресурси на вирішенні життєво важливих проблем.

Однак у сучасних постсоціалістичних країнах «чистий» деспотизм, який не залежить від активної масової підтримки та деяких демократичних інститутів, навряд чи може бути інструментом поступової реформи суспільства і може перерости у злочинну диктатуру особистої влади, що може бути руйнівним для країни.

РОЗДІЛ 2. ДЕМОКРАТИЗАЦІЯ ТА АВТОРИТАРИЗМ У КОНТЕКСТІ СИСТЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

2.1. Передумови та етапи прояву демократизації та авторитаризму в міжнародних відносинах

Історія людства показує, що демократія не є природним способом життя людей. У суспільстві, як і в природі, визначальним принципом зазвичай був принцип, згідно з яким виживають найсильніші. Ця система виявилася у багатьох насильницьких суспільних та державних засобах, що різняться за ступенем обмежень, накладених на людину. Найпоширенішими є теократія, деспотія, диктатура, монархія, імперія, тоталітаризм, олігархія, що відрізняються за ступенем насильства, що накладається меншиною від більшості, не здатні протистояти примусу.

Демократична організація життя, яка несумісна з природою, як культурний продукт людства, вимагає революції у природному порядку суспільства, тому вона запекло чинить опір, і тут створюється багато перешкод.

Незважаючи на цю неорганічну природу, демократія все ж завоювала «місце під сонцем» і тепер претендує на роль найпопулярнішої форми правління. Кінець ХХ століття став перемогою демократії, яка готувалася протягом попереднього курсу історичного розвитку. Розчарування значних верств населення, спочатку тоталітарними режимами, потім авторитарними формами правління, а також соціальними та економічними успіхами демократій сприяло зв'язку вільного та безпечного життя з демократичними нормами та цінностями.

Глобалізація стала додатковим випробуванням демократії, оскільки чітко виявила протиріччя між різними підходами до політичної системи країни залежно від пріоритету цінностей. Отримане протистояння є непереборним і набуває форми запеклої боротьби, яка використовує всі можливі засоби – від терористичної загрози до збройного протистояння.

Як показує політична практика, демократія може бути досягнута лише за наявності активних і сміливих громадян, які цінують свободу, розглядають закони як єдиний законний механізм регулювання суспільних відносин, не порівнюють свою долю з державою та вимагають від державних інституцій створити необхідні умов. реалізувати свій потенціал.

У 1980-1990-х роках понад 100 держав Азії, Центральної та Східної Європи, Латинської Америки, Африки на південь від Сахари, а також СРСР пережили фундаментальні політичні зміни - або хоча б їх початок - перш за все у формі краху авторитарних режимів. У міжнародному аспекті «глобальної хвилі демократизації», як казали багато західні спостерігачі, переважали Сполучені Штати та інші традиційні демократії Заходу. Застосовуючи дипломатичні важелі, економічні «батіг і пряник», військову міць, допомога, пов'язану з демократизацією, і інші інструменти, ці країни прагнули підтримати демократичні реформи в багатьох державах, які переживали політичний перехідний період.

Звичайно, окрім збереження демократії, західні країни мали багато інших зовнішньополітичних цілей і часто були непослідовними у своїй відданості демократичним принципам. Більше того, їхні зусилля підтримати розвиток та укріплення демократії не завжди були успішними. Але можна з упевненістю сказати, що ці країни доклали серйозних зусиль, щоб визначити напрямок політичних змін, що відбулися в країнах, що розвиваються та посткомуністичних.

Деякі інші країни, особливо країни регіону, такі як Китай та Саудівська Аравія, намагалися вплинути хоча б на деякі з цих перетворень у ті роки. Таким чином, Китай підтримав боротьбу АНК проти апартеїду в Південній Африці. Саудівська Аравія прагне вплинути на тривалий громадянський конфлікт в Ємені. Але ці та інші незахідні країни були насамперед занепокоєні власними внутрішньополітичними та економічними проблемами, а їхня здатність впливати на те, що відбувається за межами їхніх кордонів, була обмеженою.

У перші роки після холодної війни, коли вплив на світові події все ще значною мірою зосереджувався в руках Сполучених Штатів та їх найближчих

союзників, західні держави, як правило, були найважливішими зовнішніми суб'єктами. «Біполярна» конкуренція за політичний вплив в інших країнах між США та Радянським Союзом, а також їх союзниками, яка тривала більше десяти років під час холодної війни, стала більше схожою на однополярну світову структуру.

Сьогодні ця ситуація змінилася. Фундаментальні політичні зміни (т. е. зміна базового характеру політичної системи, а не просто зміна при владі конкуруючих політичних угруповань, які грають за одними правилами) як і раніше відбуваються в багатьох країнах. Часом вони є результатом краху правлячого режиму через масові акції протесту, застосування військової сили чи інших форм дестабілізації, як це було на Україні і в Таїланді в 2014 р В інших випадках вони відбуваються внаслідок перемоги на виборах партії чи політика, які виступають за радикальний (т. е. системний) розрив зі старим порядком, що ми спостерігали, наприклад, в Шрі-Ланці в на початку 2015 р

Коли такі фундаментальні зміни відбуваються, в процес втручається куди більш різноманітна, ніж раніше, група держав. Багато з них, впливаючи на розвиток подій, сьогодні діють з дивовижною рішучістю, не шкодують ресурсів, а часом виявляють значне вміння. Серед них є і недемократичні держави, зокрема Іран, Катар, Китай, Росія, Саудівська Аравія, Об'єднані Арабські Емірати (ОАЕ) і Венесуела. Для цих держав вплив на процес політичних змін в сусідніх країнах є один з ключових елементів загальної стратегії зі створення в своїх регіонах нової системи безпеки, що відповідає їхнім інтересам. В інших країнах, наприклад в Бразилії, Індії, Індонезії, Туреччині і ПАР, існує демократичний лад. Ці країни переросли традиційну для них прихильність невтручання і прагнуть стати регіональними державами, що володіють великим політичним впливом. Хоча традиційні західні демократії як і раніше активно намагаються вплинути на хід політичних змін в різних країнах, сьогодні вони вже не відіграють такої переважної ролі, як раніше, а в деяких випадках їх зусиллям серйозно протистоять інші держави, часом перевищуючи їх вплив.

Активізація і диверсифікація зовнішнього втручання в процес політичних змін на національному рівні наочно проявляються в залитих кров'ю гарячих точках на кшталт України і Сирії, що перетворилися в трагічні арени милітаризованих політичних зовнішніх інтервенцій. Куди менше уваги, однак, звертається на інше: наскільки поширеним стало це зовнішнє втручання, нехай і не в настільки відкрито конфліктної формі. Так, на спрямованість політичного розвитку Єгипту після повалення президента Хосні Мубарака в 2011 р намагаються впливати не тільки США і ряд країн Європи (в основному безрезультатно), в ситуацію рішуче втручається і чимало інших держав, особливо Катар, Саудівська Аравія, Туреччина і ОАЕ. Аналогічним чином з тих пір як правлячий військовий режим Бірми відкрив довго залишалася замкненими політичну двері в цю країну, вплинути на напрямок її нового політичного маршруту намагається маса акторів, в тому числі Китай, Індія, Японія, Норвегія, Великобританія і США.

Одним словом, сьогодні у світі з'явився ринок політичних змін. Це не обмежене і тимчасове явище, ані поодинокий короткочасний спалах міжнародної напруженості у багатьох нестабільних країнах. Це важлива риса нової міжнародної політичної системи, яка сформувалася в результаті часткового переходу впливу у світі із Заходу на "незахід". Звичайно, держави прагнуть здійснювати політичний вплив ззовні на будь-яку державу, а не тільки на ті, у яких ситуація нестабільна. Робота з метою залучення політичного впливу в інших країнах для підтримки вигідних дружніх відносин чи союзів або відкриття дверей для торгівлі та інвестицій є невід'ємною частиною державної політики. Але в цьому випадку нас цікавить політичний вплив на країни, які зазнають фундаментальних політичних змін, щоб вплинути на основний напрямок чи результат цих змін. Це відбувається, коли існує надзвичайно висока вразливість до зовнішніх впливів та ставок у політичній грі.

Усвідомлення повного масштабу та складності світового ринку політичного впливу є надзвичайно важливим, особливо для спільноти західної міжнародної

політики та суб'єктів допомоги, залучених до підтримки демократії в інших країнах. У цьому документі зроблено спробу допомогти задовольнити цю потребу. Почнемо з короткого аналізу мінливого та різноспрямованого характеру політичних змін, що визначає сучасний міжнародний ландшафт. Потім подумайте, як цей ринок діє у п'яти найважливіших регіонах - на Близькому Сході, в Африці на південь від Сахари, у Південній та Південно - Східній Азії, колишньому Радянському Союзу та Латинській Америці, визначте різні утворення країн та спробуйте визначити напрямок і політичні результати. Операції в кожній з цих областей. Цей аналіз висвітлює ряд важливих характеристик нового ринку, включаючи складний набір мотивацій, і демонструє неадекватність будь-яких двійкових комбінацій, таких як «підтримка демократії проти підтримки авторитаризму», і напрочуд активне використання військової тактики, особливо з боку недемократій. , коли асиметрія впливу часто дозволяє менш потужним державам відігравати домінуючу роль у контексті змін, а конфлікти множаться між державами, які прагнуть впливати на події за межами своїх кордонів, та країнами, які підлягають таким зусиллям. На закінчення ми оцінимо наслідки того, що відбувається з політичним керівництвом західних країн, і перш за все необхідність змінити формулювання основного питання, що постає перед західними демократіями, щодо їх ролі в процесі політичних змін у світі.

2.2. Засади та пріоритети процесів демократизації та авторитаризму на міжнародному рівні

Ще зовсім недавно останню чверть минулого ХХ ст. було прийнято описувати як епоху глобальної демократизації, сприймалася в якості головного (і чи не єдиного) напрямки світової динаміки. Дійсно, ті роки пройшли під знаком розпаду здавалися колись цілком непохитними авторитарних і посттоталітарних режимів і поступового становлення демократичних інститутів і практик в цілому ряді країн, що оголосили себе «Новими демократіями». У той період багато хто

був переконаний, що концепт «третьої хвилі» глобальної демократизації здатний забезпечити нехай попередню, але в той же час досить цільну теоретико-методологічну рамку для осмислення, а почасти й прогнозування цих процесів.

Згідно панувала тоді точці зору (ємко сформульованої, зокрема, С. Хантінгтон), «третьа хвиля» демократизації почалася в середині 1970-х рр. в Південній Європі (Падіння військових диктатур в Португалії, Іспанії та Греції), потім поширилася на Латинську Америку, досягла деяких країн Південно-Східної Азії і, нарешті, під впливом все більш очевидного колапсу комуністичних режимів і спроб перебудови в СРСР, захопила країни Центральної і Східної Європи, а потім і весь пострадянський простір.

При цьому майже ні у кого не виникало сумнівів, що, на відміну від перших двох «хвиль» (з 1828 по 1926 року і з 1943 по 1964 р.), що завершувалися частковим відновленням політичного простору диктатур і автократії, «третьа» - від «півдня» до «сходу» - має всі шанси уникнути консервативного «відкату». Стали навіть з'являтися прогнози щодо наближення «Четвертої хвилі», яка торкнеться збереглися автократичні анклавів в Китаї, мусульманському світі, в арабській і чорній Африці.

Описуючи і аналізуючи тенденції політичного розвитку в світі, багато дослідників піддалися цілком зрозуміло (особливо якщо взяти до уваги ейфорію спершу радянської перебудови, а потім - краху комунізму і розгортання демократичних перетворень) спокусі і почали сприймати сучасні політичні трансформації у вигляді єдиного лінійного вектора - від розпаду тих чи інших різновидів авторитаризму до поступового вибудовування консолідованої демократії ліберального типу. Якщо завгодно, це була своєрідна антикомуністична «перелицювання» Маніфесту комуністичної партії: всі країни прийдуть до торжества ліберальної демократії, тільки одні раніше, а інші пізніше.

Світове політичний розвиток (що розуміється як векторне, лінійне) багатьма стало трактуватися в парадигмі «демократичного транзиту», відповідно до якому всім «Перехідним» країнам неминуче доведеться пройти через типологічно єдині

стадії демократизації: ерозія і розпад авторитаризму, режимна лібералізація, інституційна демократизація, етап неконсолідованою демократії і, нарешті, демократична консолідація.

З узагальненого критерію оцінки окремих стадій конкретного демократичного розвитку консолідована демократія перетворилася в реальний «пункт призначення», який раніше або пізніше досягнутий все «перехідні» політії. Модель демократичної консолідації була покликана служити теоретико-методологічним обґрунтуванням «виходу з невизначеності» в парадигмі лінійного транзиту.

Загальносвітова хвиля політичних змін на національному рівні, характерна для 1980-1990-х років, мала одну переважну початкову спрямованість. У більшості країн, за якими прокотилася ця хвиля, сталася аварія давно існували авторитарних режимів - будь то військові хунти в Латинській Америці, комуністичний лад в СРСР і Східній Європі або режими особистої влади в Африці і Азії. У той час політичні експерти зробили поспішний висновок, що відхід від авторитаризму автоматично означає демократизацію; на ділі ж багато країн, де ентузіасти-спостерігачі зафіксували перехід до демократії, рухалися до політичної сірій зоні, населеної гібридними системами, що сполучили риси демократії та авторитаризму одночасно. Інші держави, ненадовго порвавши з авторитаризмом, знову поверталися до диктатури. Проте численні випадки відходу від авторитаризму супроводжувалися хоча б деяким просуванням в сторону політичного плюралізму і відкритості досить часто, щоб отримало широке ходіння поняття «третя хвиля демократії» можна було вважати достовірною оцінкою того, що відбувається.

Але потім, в першому десятилітті нового століття, триумфальний хід демократії по планеті раптом застопорилося. Серед фахівців з проблем демократизації йде жвава дискусія про те, чи знаходиться вона зараз в цілому на спаді або всього лише переживає стагнацію. Так чи інакше очевидно, що вона втратила поступальний імпульс: сьогодні загальна кількість демократичних

держав в світі (по стандартам глобальних політичних індексів) залишилося приблизно таким же, як і у 2000 році.

Це, однак, не означає, що епоха масштабних політичних змін на національному рівні, що почалася в 1980-1990-х роках, вже завершилася. Іншим став лише їх загальний характер. Процес більше не має чіткої спрямованості. За останні півтора десятка років в деяких країнах теж спостерігався розрив з авторитаризмом. У якихось із них, наприклад в Тунісі, це, судячи з усього, веде до серйозних спроб демократизації. В інших краях авторитаризму майже безпосередньо призвело до громадянської війни, як в Лівії, або до періоду нестабільності з подальшим відновленням авторитаризму, як у Єгипті.

В куди більшій кількості країн політичні зміни набули форми відходу від демократії, а не від авторитаризму. Ларрі Даймонд говорить про 25 випадків катастрофи демократії з 2000 року, причому деякі країни, які пережили це, потім повернулися до демократії, а деякі - ні. Частина таких країн, наприклад Непал і Пакистан, за останні десятиліття багато разів стикалися з політичними потрясіннями: схоже, вони застрягли в перехідному періоді, що не має будь-якої чіткої спрямованості.

Інший елемент нинішнього ландшафту політичних змін полягає в тому, що багато країн скочуються до громадянської війни або виходять з неї. Частиною переважної спрямованості 1990-х років було загасання громадянських воєн: тоді завершилися десятки підживлює холодною війною застарілих конфліктів, особливо в Африці та Латинській Америці³. Після 1990-х кілька братовбивчих конфліктів теж завершилися, наприклад в Шрі-Ланці, або, ймовірно, вступили в фазу завершення, як в Колумбії. Але куди більше країн скотилося до громадянської війни, в тому числі Ірак, Лівія, Малі, Нігерія, Сирія і Ємен.

Одним словом, не дивлячись на «застій демократизації» з 2000 року, в світі продовжує відбуватися чимало фундаментальних політичних змін на національному рівні. Епоха глобальних політичних змін триває, але у неї більше немає чіткого переважаючого напрямку і характеру. Країни з однаковою частотою

відходять від демократії і авторитаризму і частіше скочуються до конфліктів, ніж виходять з них. Глобальна епоха політичних змін, розпочата кількадесят років тому, тепер відрізняється воістину приголомшливим різноманітністю стартових точок, напрямів, перехідних форм, відхилень і кінцевих пунктів змін.

Особливу увагу слід приділити широкому колу проблем, які пов'язані з чотирма етапами перетворень, що включають підготовку до перетворень, повалення авторитарного режиму, передачу влади і управління цим процесом, а також стабілізацію і інституціоналізацію формується демократії. Ці проблеми виникали нелінійно і необов'язково в одному і тому ж хронологічному порядку, але вони виникали у всіх цих випадках і, ймовірно, будуть виникати в ході майбутніх перетворень.

Внутрішні сили, які прагнуть покласти край авторитарному режиму, як правило, повинні були отримати досить широку підтримку і забезпечити узгодженість і легітимність своїх дій, а також мати у своєму розпорядженні іншими ресурсами, що дозволяють поставити під сумнів здатність правлячого режиму до державного управління, так само як і стати вселяють довіру претендентами на владу в країні. У деяких випадках вони також повинні були стати прийнятними учасниками діалогу для тих, хто в рамках авторитарного режиму розумів, що режиму потрібен партнер, який допоможе реалізувати стратегію догляду. Іноді їм також належало вселити довіру міжнародних чинним особам, які хотіли надати підтримку в перехідний період.

Досягнення цих цілей часто вимагало подолання глибоких розбіжностей щодо завдань, стратегій, тактики і керівної ролі між тими, хто виступав проти авторитарного режиму. Переконати різноманітні опозиційні групи в необхідності подолати основні відмінності в підходах, щоб виступити єдиним фронтом проти авторитарного режиму, як правило, було нелегко.

Для вибудовування широкої коаліції, твердо прихильної демократичним цінностям і здатної скинути авторитарний режим, найчастіше потрібна наполеглива робота над подоланням розбіжностей всередині опозиції, але при

цьому необхідно не забувати про необхідність користуватися явними або прихованими розбіжностями всередині режиму. Осмислення того, яким чином можна об'єднати опозицію і розколоти правлячий режим, було в центрі багатьох перехідних процесів, про що говорив, наприклад, Кардозу, який підкреслював, що основною стратегією має бути не повалення військових, а мотивація їх до взаємодії в пошуках виходу з ситуації, що склалася.

У міру поглиблення демократичних перетворень політичні лідери нерідко стикалися з іншими складними проблемами. Через декілька років громадськість часто починала звинувачувати демократичних лідерів, а іноді і саму демократію, в нездатності виправдати економічні або політичні очікування. Рухи, які об'єдналися в боротьбі проти авторитарного режиму, часто розбивалися, створюючи проблеми для урядів, або ж з часом розпадалися, встаючи на позицію конформізму та бездіяльності. Аналогічним чином організації громадянського суспільства, в тому числі правозахисні групи і жіночі рухи, які внесли важливий внесок у формування опозиції авторитарного режиму, іноді деградували або ж переходили на крайні і деструктивні позиції після того, як багато хто з їх найбільш талановитих і прагматичних лідерів переходили в уряд або починали брати участь в партійному житті. У цих умовах підтримувати активність і незалежність неурядових організацій було нелегко. Побудовування взаємовигідних відносин між новим урядом і новими опозиційними силами (які іноді включали представників з колишніх органів влади), а також незалежними соціальними силами та організаціями громадянського суспільства було непростим завданням. Її рішення вимагало особливої делікатності і постійної уваги.

У вкрай мінливих умовах проведення системних перетворень політичним лідерам нерідко доводиться приймати рішення, маючи в своєму розпорядженні вельми обмеженою інформацією або гарантіями щодо їх наслідків.

Багато з лідерів відзначили, що вони мали серйозних побоювання, підштовхували їх до знаходження компромісів, які в той час оцінювалися окремими силами (а також деякими особами, які належать до наступних поколінь)

як занадто боязкі. З їх пояснень стає зрозумілим, як і чому вони брали ті чи інші важкі рішення з таких питань, як відносини між громадянським суспільством і військовими, відправлення правосуддя в перехідний період і визначення областей винятковою компетенції.

Почуття страху перед відновленням насильства також формувало їх підходи до розробки конституції, виборчої системи і економічної політики. Ризики, фактори невизначеності і жорсткі рішення були неминучі, але вони не завжди були перешкодою, що заважає лідерам вживати заходів з виведення суспільства з глухого кута.

Якщо говорити про авторитаризм, то можна припустити, що він є найпоширенішим політичним режимом за історію людства.

Найчастіше стикаючись з диктатурою і автократією, авторитаризм є політичним режимом, властивим безлічі сучасних країн, таких як Марокко, Саудівська Аравія, Камерун, Туніс. В основному, перманентне автократична стан тієї чи іншої держави обумовлюється безліччю різних причин, наприклад, певним менталітетом місцевого населення, традиціями, релігійними уподобаннями населення і так далі.

Одним з очевидних прикладів авторитарного правління однієї людини можна назвати режим Хуана Домінго Перона в Аргентині в 1946-1955 роках [16].

Спочатку організоване так зване «нове військове уряд» поступово і поетапно, не справляючись з безліччю економічних і соціальних завдань, перейшло до політики терору як методу основного державного управління.

Управління державою у військово-політичному ключі підкріплюється жорсткою ідеологічною базою в різних варіаціях (хоч законодавчо і не закріпленої) у вигляді сукупності мілітаристських і етнонаціональних ідей, володінням більшістю рис класичного авторитаризму як режим так званих Чорних полковників в Греції в 1967-1974 рр. [24]. На містично-іраціональному сприйнятті дійсності і минулого синтезується сакральне майбутнє з широким застосуванням політичної міфологеми. Ще Жульєн Сорель сформулював поняття

політичного міфу, призначення якого полягає у відображенні «інстинктів», «очікувань» і «Страхів» [етно] національного руху, в доданні йому якоїсь завершеності на основі привабливого цивілізаційного підходу [26]. В такому ракурсі політична міфотворчість, як політична технологія, стрімко росло в ХХ столітті в Німеччині і СРСР вибудовуванням нових міфологем, пронизаних ірраціональними, емоційними субстанціями, в розріз із західними раціональними ідеологіями ХІХ століття, де в усіх соціальних сферах, включаючи політику, панує розум. Конструкція державних міфологем виявилася настільки дієвою не просто в силу природи свідомості людини, а в силу того, що в нестабільній суспільного життя в періоди криз і гострої соціальної тривожності, доступні раціональні методи недостатні для пізнання навколишнього світу.

В залежності від типу авторитарного режиму, в тій чи іншій мірі здійснюється контроль над життєдіяльністю населення аж до повної заборони опозиційних партій, як при режимі Аугусто Хосе Рамона Піночета в Чилі 1974-1990 рр. [23], де, по суті, політична еліта була повністю підпорядкована одноосібного диктатору. Характерно, що авторитаризм не припускав здійснення безальтернативного контролю громадської життя. Так, правління лідера французького Опору, засновника П'ятої Республіки генерала Шарля Андре Жозефа Марі де Голля у Франції з 1959 по 1969 рр. [14] на думку багатьох дослідників мало характерні риси авторитаризму, але з комплементарним лібералізмом: здійснювали свою діяльність різноманітні партії, громадяни Франції володіли широким спектром політичних прав. По-четверте, формування правлячої еліти відбувається не шляхом демократичних виборів, а призначення зверху, передачею влади, наприклад, наступнику. В якості прикладу можна навести ситуацію, що склалася в Туркменії. Перший президент республіки - Сапармурат Ніязов - фактично виділив свого наступника - Гурбангули Бердимухамедова, який і став президентом в подальшому, і є їм на сьогоднішній день.

Існуючі класифікації авторитаризму дозволяють з усього різноманіття відібрати групи явищ однопорядкові, ось тільки критерії при цьому відборі варіюються в залежності від вихідної дефініції в дослідженні авторитаризму. З точки зору Е.Й. Вятр можна виділити наступну типологізацію авторитарних режимів [39]:

1) реакційний авторитарний режим. На політичній практиці межує з тоталітарним режимом. Політична влада строго централізована і здійснюється однією особою (в окремих випадках - обмеженою групою осіб), політична культура є вкрай реакційної, розвивається з найменшою динамічністю. Такий країною є Казахстан, в якому характер обмеження прав людини і формування культу особистості поступово переходить межі авторитаризму до тоталітаризму.

2) консервативний авторитарний режим. Орієнтований на збереження і підтримання історично сформованих традиційних форм державного і суспільного життя. У багатьох сучасних державах, в яких іслам є державно закріпленою релігією (Наприклад, Об'єднані Арабські Емірати, Саудівська Аравія, Оман і тому подібні) склався подібний режим.

Основна опора державної політики – релігійна або етнічна традиції, консерватизм і збереження архаїчного вірування як основа суспільного ладу.

3) ліберальний авторитарний режим. Характеризується наявністю демократичних тенденцій, швидше за все їх імітацією, і закономірностями на шляху свого історичного, соціального і політичного розвитку. при такому політичному режимі державі періодично, точніше - постійно - втручається в різні сфери життя суспільства для створення сприятливих умов його подальшого розвитку, що можна представити таким чином: для валоризації держави як теоретичного нормативу додається зусилля режиму функціонуванням владних інститутів і опорою на економічні ресурси. Однак, коефіцієнт кореляції між економічними факторами і всеосяжним контролем публічної політики з одного боку, і громадським психічним модусом і стійкістю соціальних конструкцій з іншого боку, залишається низьким. Своє твердження держава посилює через їх

поділяє вся почуттям емоційної солідарності, необмеженим ресурсом чого є релігія і етнічність. Як найдієвіша метафора консолідації і лояльності громадян своєї держави, активізується етнічний і релігійний пласт свідомості як останній бастион держави і активно ангажується. Саме така політика наочно демонструється в моноетнічних державах.

Складність вивчення авторитарного режиму полягає ще і в тому, що він володіє властивою йому внутрішньої екзистенцією в переході як від тоталітаризму до демократії, так і навпаки.

У більшості пострадянських держав було скасовано поділ влади, посилювалися повноваження виконавчої влади з концентрацією її в руках правителя країни, роль місцевих представницьких органів була знижена, законодавча влада носить тепер чисто декоративний характер, збільшена роль силових відомств, так як з їх допомогою держава почала застосовувати силові методи на політику держави, була обмежена практично вся діяльність опозиції. На пострадянському просторі монократичний тип авторитарного режиму, який характеризується формальним виконанням конституції країни, яка кілька разів змінювалася на користь виконавчої гілки влади. [48]

Всі країни Союзу незалежних держав обрали президентсько- парламентську або президентську форму державного устрою. Але незважаючи на це, кожна держава за своєю природою своїх режимів, має особливі відмінності між один одним. Б. Макаренко запропонував розділити ці режими на чотири категорії [45]:

1. Президентські режими по формі і чисто авторитарні по суті режими в Туркменістані, Узбекистані і Таджикистані. Президенту належить вся виконавча влада, а вибори в парламент є абсолютно неконкурентними.

2. тяжіють до авторитаризму президентський режим в Білорусії і формально президентсько-парламентські режими в Азербайджані, Казахстані і Киргизії. До сьогоднішнього дня практично вся влада в державах зосереджена в руках центру.

3. Молдова і Україна є державами, які рухаються до ослаблення президентської влади. Молдова перейшла до парламентської республіки, а

Україна до прем'єр - парламентської. Причому на початок ХХ століття в цих країнах була президентсько-парламентська республіка. Рівень політичного плюралізму і конкуренції досить високий.

4. Президентсько-парламентські Вірменія і Грузія. Незважаючи на те, що країни мають загальний політичний режим, вони різні за обсягом владних повноважень у президента.

Ставлення до влади можна представити у вигляді готовності народу сприймати носіїв влади як батьків або ж «старших братів, тобто людей, які володіють безумовним авторитетом [36].

Президентські республіки пострадянських держав мають явний пресоналістській характер, під цим значенням слід розуміти незбалансоване зосередження владних повноважень, як явних, так і прихованих, в руках інституту особистості при формальному збереженні принципів і інститутів, властивих конституційному ладу. Все це пов'язано з тим, що були продовжені повноваження президента без виборів (при правлінні Карімова в Узбекистані і Назарбаєва в Казахстані), зняті обмеження на число президентських термінів (Назарбаєв в Казахстані, Алієв-молодший в Азербайджані, Лукашенко в Білорусії), дозволено балотуватися на чотири терміни. Також сюди можна віднести те, що були продовжені терміни повноважень глави держави (до семи років в Узбекистані). Режим може носити і династичний характер як в Азербайджані після смерті Г. Алієва, який правив десять років, посаду глави держави зайняв його син І. Алієв. Рідкісним випадком виступає припущення довічного президентства (Туркменія при Ніязова).

У більшості згаданих країн діє (або діяла) мажоритарна (Білорусія, Киргизія, Туркменістан) або змішана з переважанням мажоритарного елемента (Азербайджан, до недавнього часу - Казахстан) виборча система; в Узбекистані велика частина депутатів обирається на непрямих виборах. Введення в Казахстані (з 2007 р) і Киргизії (з наступних виборів) пропорційних систем означає перехід від безпартійності до домінуючої партії влади. В основі такого переходу лежить

переконаність правлячої еліти в тому, що вона зможе надати «своїй» партії абсолютну перемогу (Казахстан в 2007 р) і що ця партія буде абсолютно підконтрольна президенту [28].

Впровадження в Казахстані (з 2007 р) і Киргизії (2010) пропорційних систем знаменує собою перехід від «безпартійності» до «домінуючої партії влади». Детальніше про такий перехід ми поговоримо трохи нижче, зараз же достатньо зазначити, що в його основі лежить впевненість правлячої еліти в тому, що вона може забезпечити «своїй» партії абсолютну перемогу (як і сталося в Казахстані в 2007 р) і що ця партія буде повністю підконтрольна президенту [32].

Приклади «тривалого транзиту» дають Україна і Молдова. У Молдові спостерігається феномен сильного президента при парламентській республіці, що можливо лише при стійкому домінуванні однієї партії в парламенті. Такий пристрій може носити тимчасовий характер. Україна в свою чергу спростувала текст С. Хантінгтона на консолідованість демократії: передачі влади в країні було вже чотири (дві - через президентські вибори, дві - через зміну правлячої коаліції після парламентських виборів), але назвати її консолідованою демократією не можна. Ступінь зрілості партійної системи цих двох країн досить низька, але вже ступеня включеності партій в прийняття рішень і рівнем конкуренції вони обганяють багато стани пострадянського простору [49].

Причиною запізнення демократичного транзиту в Грузії і Вірменії стали чинники, які пов'язані зі становленням національної державності (грузино-абхазька війна, Карабахський конфлікт). [24]

Партійна система в пострадянських державах розвивалася досить повільно. У Молдові, де діє пропорційна електоральна система, вибори носять більш реальний характер. В авторитарних режимах з мажоритарною виборчою системою їх або не було зовсім, або вони носили формальний характер.

2.3. Специфіка демократизації та авторитаризму: інституційний вимір

Відомо, що для будь-якого правителя, авторитарного або демократичного, вміння лавірувати між різними політичними силами і будувати коаліції є важливим фактором збереження влади [3]. Однак в той час, як в демократіях працюють чітко вибудовані інститути та правила, за допомогою яких демократично обрані правителі формують коаліції, засоби, за допомогою яких консолідують підтримку диктатори, залишаються далекими від розуміння [4].

Автократи стикаються з двома типами загроз своїй владі: з тими, які виникають всередині правлячої еліти, і з тими, які виходять від опозиційно налаштованих груп, не пов'язаних з елітою. Авторитарні правителі часто створюють інститути, які спираються на вузьку групу людей на кшталт консультативних рад, хунт і політичних бюро, створюючи таким чином первинну інституційну перешкоду для погроз з боку суперників з правлячої еліти. Однак на наш погляд, коли автократам необхідно нейтралізувати загрози з боку більших соціальних сегментів, або для того, щоб співпрацювати з іншими державами, вони часто покладаються на номінально демократичні інститути. Зокрема, багатопартійної законодавчий орган об'єднує потенційні опозиційні сили, тим самим вносячи свій внесок в збереження влади за авторитарним правителем. Розширюючи основу підтримки цього правителя, подібні інститути продовжують термін його [5] перебування при владі.

Щоб перевірити це припущення, ми пропонуємо наступні етапи дослідження. По-перше, ми зосереджуємо увагу на використанні правителем законодавчих органів для налагодження співпраці та нейтралізації загрози повстання з боку широких суспільних сил. Описуючи повноваження, необхідні автократам для підтримки такої співпраці, а також можливості потенційної опозиції, ми покажемо, що номінально демократичні інститути існують по системним причин. Потім ми проаналізуємо, чи впливає використання цих інститутів в якості інструменту кооптації (включення нових акторів у наявні або

новостворені інститути) на збереження влади за недемократичними лідерами [6]. У висновку ми вкажемо, що авторитарні інститути - це не просто «вітрина». Оскільки вони є результатом стратегічного вибору і впливають на збереження влади, інститути також в змозі впливати на результати реалізації політичного курсу.

Невдоволення авторитарним режимом можуть проявляти різні суспільні верстви. В Алжирі, наприклад, ісламські організації очолювали опозицію до того, як військове уряд заборонив Ісламський фронт порятунку і розігнало законодавчий орган. В Еквадорі керівники підприємств і торговельних палат організовували загальні страйки проти військового режиму, який в 1963 році оголосив про своє «намір гарантувати право на капітал і працю в атмосфері розуму і патріотизму» [7]. Комуністичний режим Польщі, навпаки, зіткнувся з найсильнішим викликом з боку робітників, об'єднаних під гаслами профспілки «Солідарність». Щоб нейтралізувати виникаючі загрози, які накопичуються всередині суспільства, автократи намагаються кооптувати, або, за висловом Гільєрмо О'Доннелла, «укладати в контрольоване середовище» («инкапсулюють» - encapsulate), потенційну опозицію [8].

Однак недемократичним правителям слід не тільки боротися з погрозами повстання. Навіть якщо вони діють виключно у власних інтересах, навіть якщо вони нагадують «бандитів», проте в певних межах вони виграють тоді, коли економіка країни функціонує успішно, а країна перебуває в безпеці [9]. Якщо вони не можуть розраховувати на експорт мінеральних ресурсів, їм необхідно налагодити економічне співробітництво [10]. І для того, щоб його налагоджувати, вони повинні стимулювати людей розкривати свою особисту інформацію, працювати і таким чином підтримувати владу диктатора. Тому автократи змушені ділитися благами, здобутими в результаті такої співпраці.

Блага, доступні для розподілу - грошові винагороди, пільги і привілеї, - збільшуються, коли найбільше число людей співпрацюють з режимом. Проте авторитарні режими розрізняються за своєю потреби в такій співпраці. Ті режими,

які можуть витягувати ренту з мінеральних ресурсів, не мають потреби у співпраці, тоді як ті, які змушені покладатися на банкірів, щоб позичати у них гроші, на селян - для виробництва продовольства і на вчених - для проведення досліджень, потребують великих зв'язках. У свою чергу диктатори є такими тому, що вони не можуть виграти конкурентних виборів, оскільки їх переваги відрізняються від уподобань більшості населення. Таким чином, автократи можуть зіткнутися із загрозою повстання, і масштаби цієї загрози також не однакові [11].

Автократи, безумовно, можуть використовувати силу для нав'язування співпраці та усунення загроз повстання. Але застосування сили є дорогим і не завжди ефективним методом. Описуючи військові диктатури в Латинській Америці, Фернандо Кардозу зазначає, що «державна є досить сильним, щоб сконцентрувати свою увагу і репресивний апарат проти так званих підривних елементів, але воно не настільки ефективно, коли мова йде, наприклад, про контроль над університетами або навіть над самої бюрократією» [12]. В такому випадку правителю може бути доцільним покладатися на інші стратегії, щоб домогтися співробітництва і запобігти повстання.

Інструменти, за допомогою яких недемократичні правителі домагаються співпраці і запобігають повстання, включають політичні поступки і розподіл вигод. Оскільки деякі люди будуть співпрацювати з режимом, якщо їм запропонують ту політику, яка їм більше подобається, автократи йдуть на співпрацю і, якщо буде потрібно, нейтралізують загрозу повстання, зробивши політичні поступки. В якості альтернативи автократи можуть нейтралізувати загрози своєї влади шляхом обміну вигодами.

Кооптація шляхом розподілу вигод і кооптація шляхом політичних поступок припускають наявність різних інституційних механізмів. Вигоди - пільги, привілеї або прямі грошові винагороди - можуть бути надані безпосередньо автократом. Рішення про надання вигод носять специфічний характер. Вони стосуються передачі конкретних благ конкретним особам або

групам. Такі передачі не обов'язково набувають формальний характер (хоча і це не виключено) [13]. У свою чергу політичні поступки необхідно офіційно закріпити в правових нормах, які можуть стосуватися виключно поділяють зазначені вигоди груп. Тому ми вважаємо, що, хоча і вигоди можуть бути розподілені безпосередньо з кишені автократа, розробка політики поступок вимагає спеціального інституційного оформлення. Наприклад, в якості такого може виступати деякий форум, доступ до якого можна контролювати. В його рамках вимоги можуть бути пред'явлені без підозри в непокорі режиму, компроміси можуть бути досягнуті без зайвого суспільної уваги, а результати угод можуть бути легально оформлені і представлені публіці в цій якості.

Законодавчі органи ідеально підходять для цих цілей. Правитель може вибрати групи, яким буде надано доступ до потоку інформації про виконання відповідних домовленостей і контроль над ним для вибудовування тим самим основи лояльності режиму. Наприклад, король Йорданії Хусейн запропонував «братам-мусульманам» - помірної ісламської групі - впливати на освітню та соціальну політику в обмін на співпрацю з режимом [14]. Польські комуністи неодноразово висловлювалися за участь деяких католицьких груп в політичному житті. Так, в 1990 році колишній перший секретар ЦК польської Об'єднаної робочої (комуністичної) партії Едвард Герек в одному з інтерв'ю сказав, що він «змушений був надати місця в Сеймі [парламенті] значній групі католицьких депутатів в кількості 25 відсотків. Це дозволяло нам - продовжив Герек - «розширити політичну базу влади» [15]. Опозиції в свою чергу участь в законодавчих органах дає можливість відстоювати в рамках режиму свої інтереси і цінності. Сама наявність законодавчого органу має на увазі, що існують деякі внутрішні правила, що регулюють прерогативи влади. Принаймні в цьому випадку правителю необхідно оголошувати про свої поточні наміри.

У свою чергу, як констатували Карл Фрідріх і Збігнєв Бжезинський: «Роль партії полягає в тому, щоб надавати підтримку диктатору» [16]. Члени єдиної партії мобілізують народну підтримку і контролюють поведінку людей, які не

бажають ототожнювати себе з правителем. Наявність єдиної партії є інструментом, за допомогою якого режим може пронизувати суспільство і контролювати його [17]. Це, за словами Муссоліні, капіляр, через який кров диктатури розподіляється по громадським тканинам. В обмін на це партія пропонує особам, які бажають співпрацювати з режимом, засоби просування по кар'єрних сходах в рамках стабільної системи патронажу. Партія також розширює доступ і легітимність для конкретних груп, дозволяючи висувати свої вимоги до уряду. Робітничий рух в Польщі, наприклад, змогло мобілізуватися в першу чергу тому, що воно входило до складу Комуністичної партії.

Однак іноді однієї партії або фронту недостатньо. Коли опозиція бачить можливість повалення автократа, їй необхідно дати те, що знизить бажання це зробити, а саме: надати законодавче представництво незалежних політичних партій. Отже, деякі авторитарні режими проводять вибори, які вони жорстко контролюють, щоб отримати бажаний результат [18]. Звичайно, наявність автономних партій - це палиця з двома кінцями. Вони можуть вести себе не зовсім так, як хотілося б правителю. Бразильська військова хунта, наприклад, дала право брати участь в законодавчому органі проурядової партії (як думали представники хунти) «Альянс національного відродження» і офіційної опозиційної партії «Бразильське демократичний рух». Однак в 1967-1968 роках ці партії відкинули запропонований урядом законопроект про податки, законопроект про міжнародну торгівлю і пропозиції по ліквідації депутатського імунітету за публічну образу збройних сил. В цьому випадку кооптація опозиції не виправдалася. Інститути, які б політичним поступкам, створюють ризик отримання таких результатів, які суперечать політичним перевагам правителя.

Зрештою, бразильський приклад є чимось на зразок відхилення від норми, і автократам все ж вдається проводити більш 96% своїх ініціатив через законодавчі органи [19]. Хоча ця цифра не відображає, якою мірою партії можуть вносити поправки в законопроект, проте вона показує ступінь, в якій опозиція інкапсулюється інститутами. Участь в законодавчому органі ув'язнює їх

активність в інституційні рамки режиму відповідно до правил, встановлених правителем. Легалізована опозиція стає ручною опозицією.

Тобто, наше припущення полягає в наступному. Авторитарні правителі можуть побоюватися загрози з боку різних верств суспільства і тому потребуватимуть співпраці. Співпраця можлива, а загроза може бути знижена шляхом обміну вигодами або шляхом досягнення політичних компромісів. Недемократичні лідери, які потребують більш інтенсивної співпраці і стикаються з більшими загрозами своєї влади, повинні йти на більш широкі поступки з точки зору розподілу вигод і здійснення політичного курсу. Хоча перші можуть бути розподілені безпосередньо самим правителем, політичні компроміси тягнуть за собою інституційні зміни, як правило, пов'язані з законодавчим органом. Обсяг застосування легіслатура формується за партійним принципом, впливає на необхідність йти на компроміси. Якщо правителі протидіють загрозу, вдаючись до достатньою мірою інституціоналізації, вони залишаються при владі.

Виниклі демократичні інститути розглядаються з різних позицій. Так позиція універсалізму припускає для всіх країн, бажаючих вступити на шлях демократичного розвитку, єдині інститути і практики. Позиція історизму свідчить про поодинокі історичні явища, придатних, наприклад, тільки для Європи, але не універсальних для інших країн. Третя позиція виходить з наступного гіпотези: сучасні політичні інститути пристосовані до сучасної епохи і можуть розглядатися в якості універсальних тільки в рамках сучасності. Але функціонують ці інститути з урахуванням національно-історичних особливостей. Нова ж епоха принесе з собою нові інститути, пристосовані до нової історичної ситуації. Ця третя позиція, з нашої точки зору, є найбільш перспективною.

Дослідження демократії як політичної системи і політичного режиму передбачає інституційне забезпечення її норм і правил. Політична система являє собою сукупність політичних інститутів, нормативно-правових та інформаційно-комунікативних компонентів, які повинні реалізовувати як базові принципи

функціонування демократичних політичних систем, так і відповідати сучасним тенденціям їх розвитку.

Універсальні процедури та механізми демократії Роберт Даль визначає як політичні інститути, до яких він відносить виборність посадових осіб, вільні, чесні, часто проводяться вибори, свободу вираження, доступ до альтернативних джерел інформації, автономію асоціацій і загальні цивільні права.

Як загальноприйнятих традиційних можна також виділити такі демократичні інститути: наявність конституції, яка закріплює пріоритет прав особистості над державою і забезпечує схвалений громадянами механізм вирішення спорів між особистістю і державою; реально існуюче і функціонально працездатне поділ влади як по вертикалі (законодавча, виконавча, судова), так і по горизонталі (влада центру і регіонів); свобода вираження політичних суджень і наявність різноманітних джерел інформації; свобода артикуляції політичних інтересів і наявність розвиненої багатопартійної системи. На думку А. П. Циганкова, «конституювання і консолідація цих інститутів становить істота переходу до стабільної демократичної системи».

Під політичними інститутами в сучасний час розуміється сукупність установ, організацій з певною структурою і субординацією, що відтворюється за часом сукупністю норм і правил, що упорядковують політичні відносини, як між організаціями, так і між людьми. Таким чином, політичні інститути являють собою «триєдину цілісність - організацію, норми, відносини».

У науковому середовищі досить поширена формулювання Д. Норта, який розглядає інститут як правила гри у суспільстві, встановлюються людьми обмеження, які структурують політичну, економічну і соціальну взаємодію.

Д. Норт акцентує увагу на відмінності інститутів, під якими він розуміє правила гри, від організацій – суб'єктів соціального життя. Інститути можуть бути формальними і неформальними. Під формальними інститутами розуміють норми державного управління, конституції, закони тощо, функціонування яких гарантується державою за допомогою легітимного насильства.

Неформальні інститути включають в себе традиції, моральні цінності, звичаї, угоди, реалізацію яких забезпечують зацікавлені в їх функціонуванні суб'єкти. В умовах демократії немає протиріч між формальними і неформальними інститутами. Вони органічно доповнюють один одного, сприяючи підвищенню адаптивності демократичної системи. І, навпаки, в умовах неконсолідованим демократії угоди можуть не дотримуватися, легко порушуватися, що може привести до підриву діяльності формальних демократичних інститутів.

Однією з умов політичної стабільності та ефективності політичної системи є процес інституціоналізації. Правова держава спирається на принцип поділу влади, який в сучасній інтерпретації має три акценту: соціальний, політичний і юридичний. З точки зору соціальної, поділ влади обумовлюється поділом суспільно необхідної праці по здійсненню владних функцій, його спеціалізації та професіоналізації. Політичний сенс поділу влади полягає в демонополізації влади, розосередження її по різних ділянках і раціональної організації. Юридичний аспект поділу влади реалізується через конституційне закріплення найважливіших положень самої ідеї, конституційне розмежування гілок влади.

Демократія, так само як і правова держава, не представляється можливою без свободи людини, реалізації якої служать політичні інститути за умови, якщо вони не просто законні, але і легітимні. Свобода процвітає тільки в тому випадку, якщо суспільству вдається створити інститути, що забезпечують її стабільність і тривале існування. На думку Ральфа Дарендорфа, «Інститути - це рамки, в яких ми здійснюємо свій вибір, наприклад, економічне процвітання. Інститути гарантують нам дотримання наших прав, отже - соціальну справедливість».

Якщо ми хочемо, щоб якомога більше число людей мало кращі шанси в житті, ми повинні домагатися цього через інститути, які не перестаючи відточувати і удосконалювати ці структури ». Слід підкреслити, що неприпустимо сліпе копіювання іноземного досвіду організації та функціонування політичних інститутів. Ефективність їх діяльності в умовах усталених демократичних норм і

правил не є гарантією успішного функціонування в країнах, що знаходяться в процесі демократизації.

Важливе значення мають національні особливості, практичний досвід і культура кожного народу, усталені звичаї та історичні традиції політичного життя суспільства і державного управління.

Головним критерієм ефективності діяльності політичних інститутів є якість життя конкретної людини – кінцевої мети всієї державної влади.

Соціальна держава здійснює свої цілі і принципи в формі правової державності, проте йде значно далі по шляху гуманізації суспільства - прагне розширити права особистості і наповнити правові норми більш справедливим змістом. Між правовим і соціальним принципами державного устрою є як єдність, так і протиріччя. Їх єдність полягає в тому, що обидва вони покликані забезпечувати благо індивіда: перший – фізичну безпеку громадян по відношенню до влади і один до одного індивідуальну свободу і основоположні, головним чином цивільні і політичні права особистості за допомогою встановлення чітких меж державного втручання і гарантій проти деспотії, другий - соціальну безпеку матеріальні умови свободи і гідного існування кожної людини. протиріччя ж між ними виявляються в тому, що правова держава за своїм задумом не повинна втручатися в питання розподілу суспільного багатства, забезпечення матеріального і культурного добробуту громадян, соціальне ж держава безпосередньо займається цим, хоча і прагне не підривати такі основи ринкового господарства, як приватна власність, конкуренція, підприємливість, індивідуальна відповідальність тощо, не породжувати масове соціальне утриманство.

На відміну від соціалізму радянського типу, який намагався встановити благополуччя всіх за допомогою зрівняльного розподілу благ, соціальна держава орієнтується на забезпечення кожному гідних умов життя в першу чергу в результаті підвищення ефективності виробництва, індивідуальної відповідальності і активності. В наші дні демократичні держави прагнуть знайти міру оптимального поєднання правового і соціального принципів.

Для поставторитарних країн в процесі демократизації актуальною є проблема ефективності політичних інститутів. При цьому виникає замкнуте коло: «нові демократичні політичні інститути не можуть стати досить ефективними, оскільки не користуються необхідною підтримкою з боку масових і елітних груп суспільства, а отримати підтримку і легітимність ці інститути не можуть, оскільки в очах більшості населення не є ефективними, здатними допомогти в рішенні що виникають перед суспільством проблем».

У сучасних демократичних процесах важливе значення набуває роль громадської думки в розвитку політичних інститутів, яке здійснюється через канали їх взаємодії і взаємовпливу. Вчені звертають увагу на «прозорість» цих каналів, тобто на здатність адекватно передавати запити громадської думки до політичних інститутам, не спотворюючи їх і не підміняючи вузькогруповим запитами [28].

Тут мова йде про те, наскільки об'єктивно передають настрої і очікування більшості людей засоби масової інформації, наскільки вільними є вибори, чи слід за політичними акціями швидка реакція влади тощо. Дослідники відзначають тісний зв'язок цієї проблеми з іншого, з проблемою легітимності самих політичних інститутів. Легітимність є формою підтримки, виправдання правомірності застосування влади і здійснення конкретної форми правління або державою в цілому, або його окремими структурами та інститутами. Легітимність того чи іншого політичного інституту багато в чому визначається розумінням значною частиною населення необхідності цього інституту і інформованістю про його діяльності, що неможливо без наявності каналів взаємодії між цим інститутом і широкими верствами населення.

Проблема динамічної взаємодії громадської думки та політичних інститутів актуалізується в періоди трансформації і зміни системи політичних інститутів, так як саме в такі періоди особливо гостро стоїть питання про визнання більшості населення легітимності як нових, так і колишніх, змінюються політичних

інститутів, що підвищує роль громадської думки щодо необхідності та доцільності цих інститутів.

Існує дві тенденції в даній проблемі: по-перше, нові політичні інститути не відразу завойовують підтримку і визнання громадської думки; по-друге, без широкомасштабних роз'яснювальних кампаній в засобах масової інформації, без підтримки з боку впливових політичних сил нові політичні інститути не здатні пробити собі дорогу.

Слід погодитися з думкою американського вченого Керола Пейтмена, який вважає, що «для існування демократичного держави необхідна наявність соціально активного суспільства, в якому демократизовані всі політичні системи і у всіх сферах відбувається соціалізація через масове участь». Саме через масову участь змінюється значимість індивіда, який стає громадянином - активним учасником політичного процесу [50].

Висновок до розділу 2

У сучасних умовах «чистий» авторитаризм, що не спирається на активну масову підтримку і деякі демократичні інститути, навряд чи може бути інструментом прогресивного реформування суспільства. Він здатний перетворитися на кримінальний диктаторський режим особистої влади.

За останні роки дуже багато недемократичних (тоталітарних і авторитарних) режимів розпалося або трансформувалося в демократичні республіки або держави на демократичній основі. Загальний недолік недемократичних політичних систем полягає в тому, що вони непідконтрольні народу, а значить, характер їх взаємовідносин з громадянами залежить перш за все від волі правителів. У минулі століття можливість свавілля з боку авторитарних правителів істотно стримувалася традиціями правління, відносно високою освіченістю і вихованістю монархів і аристократії, їх самоконтролем на основі релігійно-моральних кодексів, а також думкою церкви і загрозою народних повстань. У сучасну епоху

ці чинники або взагалі зникли, або їх дія сильно ослабла. Тому надійно приборкати владу, гарантувати захист громадян від державного свавілля може тільки демократична форма правління. Тим народам, які готові до свободи і відповідальності, поваги закону і прав людини, демократія дійсно дає найкращі можливості для індивідуального і суспільного розвитку, реалізації гуманістичних цінностей: свободи, рівноправності, справедливості, соціальної творчості.

Поява світового ринку політичних змін веде для Заходу до різкого посилення конкуренції з іншими акторами. Однак воно створює і нові можливості для співпраці. Одна з них - співпраця з новими незахідними демократичними державами, чия роль у підтримці демократії та прав людини за межами власних кордонів починає посилюватися. Подібна взаємодія приймає різні форми: приклади тому - дипломатичне співробітництво між США і ПАР в ході виборного кризи 2010 року в Кот д'Івуарі, партнерство між Сполученими Штатами та Індонезією в деяких питаннях підтримки демократії в Південно-Східній Азії або дії швейцарського уряду, який звернувся для допомоги по проведенню виборів в Єгипті до південноафриканської організації, а не до західного посереднику. Для розвитку і поглиблення такої співпраці Заходу слід прислухатися до думок незахідних акторів щодо підтримки демократії, навіть якщо вони відрізняються від його власних поглядів, і відмовитися від застарілого уявлення про те, що «вони» повинні просто підключатися до виконання «наших задумів».

Державні актори - лише один сегмент (нехай і найважливіший) нового світового ринку. На ньому діє і маса недержавних акторів - міжнародні організації, транснаціональні НПО, приватні фонди, ЗМІ та інші структури також беруть участь у впливі на політичні процеси в країнах, які переживають зміни. Деякі з цих організацій безпосередньо співпрацюють з державними акторами, інші працюють незалежно від них. Їх потенціал і здатність впливати на події сильно розрізняються, але часом вони значні. Ефект асиметричності діє і тут, він пов'язаний з винахідливістю деяких недержавних акторів, ефективним

використанням нових технологій, прямим доступом до громадян і завоюванням довіри з їхнього боку, на що часто не здатні державні актори.

Активізація і розширення ринку політичних змін відбувається в той час, коли впевненість американців і європейців в здатності Заходу змінити позитивним чином шлях політичного розвитку світу і навіть їх зацікавленість в цьому слабшають. Даний феномен став результатом низки чинників, в тому числі протверезуючої досвіду інтервенцій Заходу в Афганістані, Іраку та Лівії, наростаючого протидії його зусиллям на підтримку громадянського суспільства і іншого сприяння демократизації в багатьох країнах, негативними результатами породила великі надії «арабської весни» і тим, що зберігається зосередженість Заходу на боротьбі з тероризмом у багатьох випадках змушує його відсувати на другий план захист демократії і прав людини. Ця зміна позиції часто впливає на практичну політику: зокрема, воно проявляється в тридцятивідсоткове скорочення витрат США на підтримку демократії за роки перебування Барака Обами на посаді президента і коливаннях в ряді західних столиць щодо того, наскільки рішуче слід підтримувати спробу переходу України до демократії.

Однак на новому, більш великому і конкурентному ринку політичних змін ослаблення ролі західних демократій посилюватиметься діями інших акторів, які заповнять утворюється вакуум. Це особливо актуально з урахуванням асиметрії: держави, не настільки сильні, але гостріше зацікавлені в результаті тих чи інших змін, здатні впливати на ситуацію більше, ніж потужні актори, що знаходяться на відстані від центру подій і менше стурбовані ними.

РОЗДІЛ 3. ВПЛИВ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ ТА АВТОРИТАРИЗМУ НА СИСТЕМУ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

3.1. Сучасний стан демократизації та авторитаризму в міжнародних відносинах

Новий глобальний ринок політичних змін відрізняється надзвичайною різноманітністю форм і комбінацій. На території колишнього СРСР складу державних акторів носить в основному дуалістичний характер: вони представлені західними демократіями, з одного боку, і Росією - з іншого. Однак в інших регіонах діє складне поєднання різноспрямованих векторів: в різних країнах свої позиції зміцнюють вельми різні групи держав. Більш того, порівняльний вага тієї чи іншої держави у впливі на напрям і результати політичного розвитку сильно варіюється від країни до країни, а часом і радикально змінюється. Так, в перший рік «Арабської весни» Туреччина користувалася великим впливом в ряді країн, де відбувалися зміни. А всього через кілька років, коли політичні вітри повіяли в іншому напрямку, її вплив різко ослабла [20].

Аналізувати цей ринок з науковою точністю важко не тільки через кількість і розмаїття акторів і дій - тут є і інші аналітичні проблеми. Наприклад, чітко розрізнити, що слід вважати фундаментальним політичним зміною, а що - лише «вибоїни на дорозі» в рамках стабільної в своїй основі політичної системи, часом дуже непросто, якщо взагалі можливо. Аналогічним чином вельми складно об'єктивно визначити, які дії держави покликані вплинути на спрямованість і результати процесів політичних змін в іншій країні, а які являють собою звичайну роботу по встановленню та підтриманню контактів з корисними політичними друзями, службовцями забезпечення економічних і стратегічних інтересів цієї держави. Часом висновок тут очевидний - так, рішучі кроки Саудівської Аравії в 2011 році зі сприяння владі Бахрейну в придушенні повстання, який погрожував радикально змінити політичне життя країни, без сумніву, були дії, покликані

вплинути на шлях політичного розвитку сусідньої держави. Але найчастіше однозначна оцінка не виходить, як у випадку дій Китаю в багатьох країнах Африки та Азії, спрямованих, як здається, перш за все на встановлення продуктивних економічних зв'язків, але іноді містять елементи, що нагадують закулісні зусилля по зміні загальної спрямованості змін в ситуаціях політичної невизначеності [29].

Складний характер ринку ускладнюється і тим, що деякі країни тут виступають одразу в обох ролях. Іншими словами, багато держав, які намагаються впливати на політичні події за межами власних кордонів, самі піддаються зовнішньому політичному впливу. Зокрема, Ісламабад є великим гравцем на внутрішньополітичній арені Афганістану, але в той же час США, Великобританія та інші західні держави намагаються впливати на розвиток демократії в самому Пакистані. Єгипет є об'єктом серйозних зусиль цілого ряду країн, покликаних впливати на його політичну траєкторію, однак і сам він все більше прагне вплинути на характер перехідних процесів в Лівії. Колишнє уявлення про світ, що складається з об'єктів і суб'єктів міжнародної політики, все ще живе в умах багатьох державних діячів і аналітиків, до нового ринку абсолютно не застосовується [37].

Для оцінки цього ринку більш пильної уваги заслуговують кілька елементів: мотивація основних акторів, використовувані ними методи, порівняльне вплив гравців і реакція держав на зростаюче проникнення зовнішніх сил в їх політичне життя.

В умовах активізації спроб недемократичних акторів вплинути на спрямованість і результати політичних змін в інших країнах деякі оглядачі охрестили їх дії «поширенням автократії» 48. У деяких роботах міжнародна політична арена постає як маніхейське глобальне змагання між Заходом, які намагається сприяти демократії в світі, і неофіційними об'єднанням недемократичних країн, які заохочують авторитаризм. Однак незачесана дійсність не вписується в цю спрощену модель.

Зростаюча напористість багатьох авторитарних держав, особливо Китаю, країн Перської затоки, Ірану, Росії і (принаймні до недавнього часу) Венесуели, безсумнівно, негативно впливає на ситуацію з демократією в світі. Ці країни надають фінансову та дипломатичну підтримку ряду невеликих авторитарних держав поблизу своїх кордонів. На міжнародних форумах вони намагаються зірвати зусилля з утвердження у всесвітньому масштабі норм демократії і прав людини. Вони практикують копіюються багатьма методи, за висловом Лоуренса Уайтхеда, «поширення антидемократію» - цілеспрямовані кроки щодо стримування дипломатичних зусиль і допомоги Заходу з метою формування більш відкритих, плюралістичних політичних систем⁴⁹. Деякі з таких держав привертають увагу в ряді регіонів світу як приклади успішних альтернатив ліберальної демократії, здатні служити зразком для наслідування. Крім того, впливаючи на спрямованість розвитку країн, які переживають фундаментальні політичні зміни, вони часто підтримують авторитарні режими, як Саудівська Аравія в Бахреїні або Іран, з 2011 року всіляко намагається підкріпити режим Башара Асада [43].

Однак наслідки і мотиви втручання цих держав в процеси політичних змін не завжди носять антидемократичний характер. Так, дії Росії в Киргизії в 2010 р, спрямовані на ослаблення позицій тодішнього президента Курманбека Бакієва, які не були спробою повалити демократичного лідера і посадити на його місце авторитарного діяча. Можна навіть стверджувати, що після відходу Бакієва Киргизія стала демократичнішою державою⁵⁰. Підтримка Катаром «Братів-мусульман» в ряді арабських країн націлена не на твердження авторитарних режимів, а (принаймні з великою часткою ймовірності) на посилення політичного плюралізму в регіоні - і ці дії навіть приносять деякі результати в даному напрямку. Зусилля Ірану за впливом на політичні процеси в постсаддамівському Іраку реальніше за все слід тлумачити не як спроби насаджувати там авторитаризм, а як кроки по зміцненню позицій іракських політичних сил, дружніх інтересам Тегерана. І ще один приклад: інтервенції Ефіопії в Сомалі

націлені не так на підкріплення репресивних політичних акторів, а, навпаки, на боротьбу з самими репресивними елементами в цій країні [35].

Більш того, напористі недемократичні держави, впливаючи на розвиток політичних подій в ситуаціях змін, часом діють спільно або в одному напрямку з США і Європою. Наприклад, в 2011 році Катар брав участь в очолюваній Заходом військової інтервенції в Лівії. Зусилля Саудівської Аравії по впливу на результат громадянської війни в Сирії в багатьох важливих складових відповідають аналогічним діям США. В Єгипті Саудівська Аравія, ОАЕ і США підтримують один і той же уряд. Хоча в постсаддамівському Іраку співпраці між Іраном та Сполученими Штатами не спостерігається, деякі з їхніх кроків по впливу на політичне життя країни, зокрема підтримка приходу до влади колишнього прем'єра Нурі аль-Малікі та боротьба з «Ісламським державою», мають однакову спрямованість [38].

Одним словом, спроби авторитарних держав впливати на результат політичних процесів в інших країнах не завжди рівносильні «поширенню автократії». Точна аналітична оцінка їх дій носить більш прагматичний і менш ідеологізований характер: вони втручаються в ситуації політичних змін для підтримки чинної влади або претендентів на владу, яких незалежно від їх внутрішньополітичної ідеології вважають дружніми своїм інтересам в сферах економіки і безпеки. Найчастіше мова йде про недемократичні політичні актори, але так буває не завжди. Чисто ідеологічної зацікавленості в поширенні авторитаризму як такого, ми, як правило, не спостерігаємо. Більш того, навіть коли вона часом проявляється і дії держави виглядають явно ідеологізовані, як в разі підтримки Іраном «Хізбалли» і ХАМАСу, в інших ситуаціях ця країна демонструє чисто реалістичні мотиви - це відноситься, зокрема, до послідовної підтримки режиму Асада в Сирії [27].

Що ж стосується мотивації демократичних акторів на глобальному ринку, то тут спостерігається інша, але теж складна картина. США і Європа щиро прагнуть допомогти утвердженню демократії в інших країнах, оскільки вони, по-

перше, вважають демократичні держави більш надійними партнерами в сфері економіки і безпеки і, по-друге, переконані в універсальності демократичних принципів. Багато їх дії за межами своїх кордонів дійсно спрямовані на сприяння демократизації і приносять важливі позитивні результати. Тому в цілому їх зовнішня політика містить більший ідеологічний компонент, ніж політика основних недемократичних держав. Однак було б спрощенством не враховувати той факт, що економічні інтереси і інтереси безпеки часом спонукають західні держави поводитися м'яко по відношенню до власних антидемократичним «фаворитам» і в деяких ситуаціях підтримувати стабільні диктатури. Наочним прикладом тут може служити реакція США та Європи на «арабську весну»: вона повністю характеризувалася неоднозначністю і відсутністю ентузіазму в плані підтримки демократичних змін в ряді взаємопов'язаних перехідних ситуацій.

В діях незахідних демократій з набуття політичного впливу за межами власних кордонів спостерігається та ж суміш прагматичних інтересів і ідеалістичних мотивів. Послідовної підтримки демократії в їх політиці не спостерігається. Вони майже рефлекторно призводять «продемократичні» обґрунтування для своїх дій, але, як і у західних держав, часом це просто прикриття підтримки політичних діячів і урядів, демократичних чи ні, які можуть принести їм користь. Один із прикладів в цьому зв'язку - активну участь Індії в справах Афганістану. Офіційні індійські кола швидше за все скажуть, що їх дії багато в чому аналогічні участі США, - вони намагаються сприяти зміцненню стабільної влади в країні, в ідеалі демократичної, але на ділі як мінімум кращою в політичному плані в порівнянні з будь-яким урядом, який можуть сформувати протистоять їй сили. Бразилія заявляє про принципову позицію в підтримку демократії в Венесуелі, але економічні інтереси, особливо пов'язані з енергоресурсами, спонукають її сприяти збереженню в цій країні правлячого репресивного режиму [31].

Мотиваційні складності і неясності, пов'язані з новим світовим ринком політичних змін, висвічуються з усією наочністю при зверненні до будь-якого

конкретного випадку. Візьмемо Єгипет. Спроби розділити численні країни, залучені в останні роки в політичне життя Єгипту, на дві чіткі категорії «за демократію» і «проти демократії», не мають сенсу. Так, підтримку Туреччиною єгипетських «Братів-мусульман» деякі спостерігачі розцінювали як реалістичний курс на зміцнення позицій політичного союзника незалежно від ступеня його прихильності до демократії. Інші наполягали: політика Туреччини обумовлювалася переконаністю, що включення помірних ісламістів на кшталт «Братів» в політичні процеси Єгипту сприяє демократизації країни. Фінансову допомогу Саудівській Аравії і ОАЕ уряду Абдель Фаттаха ас-Сісі деякі єгиптяни розглядають як підтримку повернення країни до авторитаризму. Інші єгипетські спостерігачі і чимало західних державних діячів вважають, що ця підтримка допомагає встановленню в країні стабільності, а це з найбільшою ймовірністю відкриває шлях для лібералізації і відкритості політичного життя. Що ж стосується ролі США, то різним спостерігачам непросто було б домогтися згоди у відповіді на питання, сприяли дії Вашингтона після повалення Мубарака підвищення або ослаблення шансів на демократизацію в Єгипті [43].

Чітке мотиваційнийт розмежування важко провести у відношенні не тільки Єгипту, але і багатьох інших країн, де активно діє світовий ринок політичних змін. Це не означає, що всі держави треба ставити на одну дошку. Західні демократії куди частіше, ніж недемократичні країни, намагаються сприяти демократизації. Але проста «чорно-біла» карта за принципом «за демократію» або «проти демократії» - поганий орієнтир для розуміння реалій світового ринку, будь то в Болівії, Бірмі, Демократичній Республіці Конго, Киргизії, Непалі, Сомалі, Сирії, Тунісі та багатьох інших країнах, де він діє.

3.2. Бар'єри та ризики демократизації та авторитаризму на міжнародному рівні

Досвід ХХ століття наочно показав, що масова політика і раціоналізація інститутів влади далеко не тотожні демократії. Від імені народу і під гаслами звільнення створювалися надзвичайно ефективні, раціонально влаштовані і масові інститути придушення, які в набагато більшому ступені закріплювали індивіда в порівнянні з будь-якою формою деспотії, що існувала раніше. Поняття авторитаризму і тоталітаризму означають саме сучасні форми автократії - масові, раціонально організовані машини, роль індивіда в яких аналогічна деталі добре налагодженого годинникового механізму. При цьому навряд чи знайдеться авторитарний або тоталітарний режим, який заперечував би цінності свободи і прогресу, в якому були відсутні б формальні інститути представництва і який не заявляв би про свою «народну» природу [8].

Парадоксальним чином, причиною аварії багатьох з цих режимів, і в першу чергу, Радянського Союзу, виявилися обмеження раціональності, межі раціонального планування і пристрої складних і нелінійних економічних і соціальних систем. В кінці ХХ століття західні демократії виявилися ефективніше зовсім не тому, що були влаштовані більш раціонально, ніж Радянський Союз. Якраз навпаки. Свідомо чи несвідомо вони уникали надцентралізованою раціональності, розподіляючи її незалежною від держави інститутів. Більш хаотичні і розподілені системи виявилися ефективніше. Раціональний нагляд за індивідом в них був настільки ж розвинений, як і в авторитарних суспільствах, але і він був винесений за межі монополії держави. Перемога в конкуренції з Радянським Союзом зіграла з західною демократією злий жарт. У самих західних країнах демократія стала розглядатися як непорушний зразок. Цю віру зміцнювали східноєвропейські країни, які не без успіху провели політичний і економічний транзит, змогли інтегруватися в західні політичні структури. В

кінцевому підсумку перехід від авторитаризму до демократії став представлятися магістральним напрямом світового політичного розвитку [17].

Реалії XXI століття виявилися іншими. Несподівана проблема проявилася в тому, що велика кількість авторитарних і навіть тоталітарних держав на перевірку такими не виявилися. Поняття авторитаризму перетворилося в розхожий штамп, з яким на Заході асоціюється якесь абсолютне зло. Під цю категорію потрапляє велика кількість абсолютно різних режимів і систем. Проблема для Заходу виявилася в тому, що власне авторитарних - заснованих на раціональності, світських прогресивних режимів - залишилося не так багато. А ось деспотичних режимів, які базуються на інших формах легітимності - релігійної, етнічної або трайболістської, стає все більше. І цю різницю не виміряти стандартними методиками типу Polity IV або індексів Freedom House. В останні два десятиліття Захід захоплено добивав кольоровими революціями або відкритими інтервенціями автократії сучасного типу, мимоволі множачи число фундаменталістських автократії різних мастей. Ці автократії можуть бути зручними союзниками на певному етапі. Але в ціннісному плані вони набагато далі від західних принципів демократії, ніж будь-який із знищених авторитарних режимів. Захід, таким чином, позбавив себе «лави запасних» - тих країн, які могли б провести більш-менш успішний демократичний транзит. Відкат від демократії в не до західних, і особливо в ісламському світі, перетворюється в довгостроковий тренд.

Помилкові дилеми виникають і в самих західних країнах. З одного боку, демократія в них «тримає удар». І в Північній Америці, і в Європі наростає соціальний протест самого різного властивості. Інститути демократії поки цілком успішно абсорбують його, справляючись зі своєю роллю запобіжного клапана. Брексит, феномен Трампа, зростання популярності крайніх лівих і крайніх правих - все це знаходиться в рамках існуючих формальних інститутів. Разом з тим виникає і ряд складнощів, які будуть чинити тиск на демократичні режими.

По-перше, приплив мігрантів і біженців, зростання загрози тероризму ставить питання про заходи безпеки, а значить і про посилення контролю та нагляду держави. Один з наслідків - втрата індивідом своєї автономії, втрата приватного життя, яка була б захищена від втручання держави. Таке втручання виправдане міркуваннями безпеки, але такі міркування з часом можуть ставати все більш розпливчастими. Захист громадянина від свавілля держави знову може опинитися на порядку денному.

По-друге, трансформації суверенітету на тлі розвитку великих наднаціональних структур. Це стосується, перш за все, Європейського союзу. Зникнення кордонів і торгових бар'єрів відкрило широкі можливості для бізнесу. Але це призвело і до дисбалансів усередині Союзу. Національні держави не можуть перешкодити витоку капіталу, населення і деградації промисловості, яку може замінити виробництво в іншій країні. Але йому доводиться нести повну відповідальність за наслідки перед своїми громадянами. Те ж стосується і загальноєвропейської політики. Брюссель може реалізовувати амбітні проекти, але в разі невдачі політичні витрати понесуть уряди окремих країн. Вони виявляються в лещатах між європейською бюрократією, транснаціональними компаніями, міжнародними фінансовими інститутами і власними громадянами, які втрачають робочі місця і перспективи. Грецька криза прекрасно показав ці протиріччя. Європейським демократіям доведеться адаптуватися до зростаючої ролі ЄС.

По-третє, політичні кризи на європейській периферії. Спроба військового перевороту в Туреччині і наступні жорсткі заходи уряду з наведення порядку поставили під сумнів, наприклад, тезу про те, що НАТО є спільнота демократичних держав. Українська криза змушує старі демократії підтримувати уряд, який також не гребує жорстких і надзвичайних заходів. Все це дає привід критикувати їх за подвійні стандарти, розмиваючи легітимність демократії як проекту для інших країн.

По-четверте, своєрідним пазлом є нове покоління виборців з його відстороненістю від традиційних ідеологій і партій, а також принципово новим середовищем комунікацій. Навряд чи у нового покоління буде затребувана будь-яка форма автократії. Але і старі інститути і ідеології можуть виявитися для них незатребуваними.

Стосовно до проблематики впливу демократизації на міжнародні відносини в науковій літературі нерідко посилаються на «мирну теорему Канта», тобто що йде ще від трактату великого німецького філософа «До вічного миру» припущення про те, що демократичні держави не воюють один проти одного.

Згідно цій логіці, поширення демократії – це також і поширення міжнародного миру. Подібна аргументація (зі згадуванням імені І. Канта або, як правило, без нього) використовується і в обґрунтуванні конкретних зовнішньополітичних акцій, в тому числі зусиль з насильницького повалення «нелегітимних диктаторських режимів» і з «експорту демократії», що вживаються останнім часом США і їх союзниками.

Якщо в формальному сенсі логіка «мирної теореми» нібито несуперечлива, то, строго кажучи, в неї з працею вписуються деякі факти реальної політичної історії. На ділі національні демократії не тільки вступали в війни (наприклад, США в Першу і Другу світові), а й самі починали військові дії за мотивами гуманітарного характеру, захисту демократії, прав і свобод людини та ін. (миротворчі операції в Боснії і Герцеговині в 1991-1995 рр., Сомалі в 1992-1994 рр., Руанді в 1994 р, Гаїті в 1993-1994 рр., Косово в 1999 р. Та ін). За словами данського дослідника-міжнародника Дж. Соренсена, «демократичні режими можуть починати війни через «хрестоносців» причин – щоб поширювати демократичні цінності в світі» [52]. З недавніх пір доктрина США про не легітимність диктаторських режимів і право на їх насильницьке повалення в інтересах демократії зводить це право у зовнішньополітичний принцип.

З логікою «мирної теореми» не зовсім узгоджується і то емпірично фіксується обставина, що процес демократизації (тобто здійснення

демократичного транзиту) найчастіше сам стимулює відродження заморожених і виникнення нових конфліктів (етнонаціональних, територіальних, релігійних та інших), причому виявляються часом в насильницьких формах. Хантінгтон в зв'язку з цим зауважив: «Політологи з подивом помічають, що демократичні держави не воюють один проти одного. У цьому сенсі цілком можна припустити, що поширення демократії стало б фактором миротворчості. Однак, як здається, країни, що знаходяться в процесі переходу від авторитаризму до демократії, частіше вступають в конфлікти, ніж країни абсолютно демократичні або абсолютно авторитарні. Отже, процес переходу сам по собі є чинником дестабілізації».

Міжнародні та транснаціональні наслідки демократизації мають ще один важливий аспект. Це питання про те, що саме сьогодні являє собою головну «осередок» (або свого роду несучий каркас) демократії.

Оскільки глобалізація веде до часткової (щонайменше) ерозії традиційних прерогатив, привілеїв і функцій націй-держав, то виникає ряд питань, поки не отримали задовільних відповідей. Сьогодні в дискусіях фахівців-міжнародників з цієї проблематики обговорюються дві моделі міжнародної демократизації. З одного боку, мова йде про розширення «зони» демократичних націй-держав при збереженні в повній мірі їх суверенітету, а також традиційних міжнародних багатосторонніх інститутів. демократизація в даному випадку розуміється все ж як переважно «внутрішній» процес, тобто розвивається в рамках нації-держави [11].

З іншого боку, лунають заклики до конструювання такої нової інституційної структури міжнародної спільноти, яка сама була б побудована на принципах «транснаціональної демократії», що передає значну частина владних повноважень і функцій наднаціональним демократично керованим органам. Деякі автори розвивають цей підхід в концепцію «Космополітичної демократії» (Д. Хелд), вважаючи, що рано чи пізно транснаціональні демократичні інститути повинні придбати ще більшу вплив в порівнянні з традиційними національними.

Відповідно до такої логіки в світовому співтоваристві «космополітичної демократії» власне демократичні інститути і практики «піднімуться» на транснаціональний рівень і одночасно (минаючи націю-державу) «спустяться» на рівень субнаціональний, створюючи, тим самим, нову «горизонтально-вертикальну» мережу взаємодій. В цій парадигмі демократизація набуває рис процесу, що протікає перш всього на глобальному рівні, але одночасно проникаючого і на рівень нижче націігосударства [48].

3.3. Демократизація vs авторитаризм в сучасній системі міжнародних відносин

У сучасному дискурсі давно стало звичним протиставляти авторитаризм і демократію, а політичний транзит розглядати як лінійне рух від одного до іншого. Проблема в тому, що власне авторитарні режими - раціонально організовані світські автократії - стають рідкістю. Їх замінюють кризові держави і фундаменталістські режими. «Лава запасних» для демократичного транзиту стрімко скорочується. Наростають дилеми «старих демократій», не кажучи вже про перспективи розвитку режимів в таких великих країнах, як КНР чи Росія [34].

Для сучасної західної людини поняття демократії стало невід'ємним атрибутом ідентичності. Сьогодні навряд чи можна знайти якесь інше поняття, яке було б більш придатне для розмежування сучасної західної політичної форми від не до західних політичних систем. Демократія - важливий маркер, що відокремлює Захід від «інших» (West and the rest). У свою чергу демократичний транзит перетворився на важливу складову переходу до спільноти західних держав. Демократизація - невід'ємний атрибут модернізації, тісно пов'язаний з успіхом переходу до ринкової економіки.

У політичній науці ці постулати стали предметом постійної дискусії. А на рівні практичної політики їх «золотий вік» припав на період третьої хвилі

демократизації. З третьою хвилиною в основному пов'язується перехід від авторитаризму до демократії посткомуністичних країн Центральної та Східної Європи, який було розпочато в період перебудови в СРСР і став незворотним після розпаду Радянського Союзу. Однак згодом третя хвиля застоїлася на пострадянському просторі. Окремим напрямком демократичного транзиту стали спроби демократизації на Великому Близькому Сході. Але тут вони супроводжувалися важкими кризами державності. У найзахіднішому світі політичні режими якщо і не трансформуються в інституціональному плані, то встають перед серйозними викликами, на які доведеться шукати відповіді [29].

На відміну від початку 1990-х років демократію сьогодні навряд чи можна розглядати як кінцеву мету, заповітний пункт Б на шляху до свободи і прогресу. Нелінійність політики змушує дивитися на політичний режим прагматично і підходити до демократії все більше як до засобу досягнення конкретних результатів, а не як мети і самодостатньою цінності. Майбутнє демократії невизначено, так само як і майбутнє держави як такої.

На тлі цієї невизначеності виникають два крайніх спокуси. Перший - спокуса апології авторитаризму, переваги порядку свободу заради досягнення заповітної стабільності. Другий - битися за демократію до переможного кінця, знищуючи опонентів заради ідеї. Очевидно, що обидва варіанти ведуть в тупик. Демократія жива і затребувана до тих пір, поки вона залишається гнучкою, адаптивною і відкритою системою. Порушення цього балансу веде до її деградації і виродження - цілком реальна перспектива як на Заході, так і за його межами.

Інша важлива риса світового ринку – різноманітність використовуваних державами методів політичного впливу. Методи, що застосовуються Сполученими Штатами і Європою, добре відомі: це суміш інструментів жорсткої політики, наприклад військової сили, військової допомоги, дипломатичного тиску і економічних санкцій, і не настільки помітних інструментів м'якої політики - насамперед допомоги, пов'язаної з підтримкою демократії. Куди менше

усвідомлюється інший факт: дивовижне відсутність координації, а то і наявність протиріч між жорстким і м'яким аспектами політики.

Так, в США організації, що займаються сприянням демократії і отримують в цих цілях державне фінансування, як правило, не вважають себе прямими провідниками зовнішньої політики Вашингтона. Вони вважають демократизацію своїм завданням в будь-якій країні, навіть якщо політика США по відношенню до неї має іншу спрямованість. Тому, наприклад, в першій половині 2000-х років фінансуються урядом США організації, зокрема Національний демократичний інститут та Республіканський міжнародний інститут, підтримували в Азербайджані активістів демократичних рухів, а також вільні і чесні вибори, хоча офіційна лінія Вашингтона передбачала терпиме ставлення до недоліків політики азербайджанської влади в плані демократії. Аналогічним чином в Німеччині фінансуються державою фонди, що спеціалізуються на впровадженні політичного плюралізму і відкритості в десятках країн світу, не вважають своїм завданням реалізацію конкретної зовнішньополітичної лінії німецького уряду.

Методи недемократичних держав, які здійснюють політичний вплив за межами власних кордонів, відрізняються надзвичайної напористістю. Найчастіше вони спираються на військові інструменти - пряме застосування військової сили, поставки військового устаткування і військове навчання, підтримку воєнізованих формувань. Серед прикладів - дії Росії на Україні, Саудівської Аравії в Бахреїні, Сирії та Ємені, Ірану в Іраку і Сирії, Ефіопії в Сомалі, Руанди в Демократичній Республіці Конго, Катару в Лівії і Сирії. Хоча в багатьох міжнародних колах вже звикли стверджувати, що найчастіше військову силу за межами своїх кордонів застосовують США та інші західні держави, але регулярність, з якою недемократичні держави вдаються до військового інструментарію, не може не впадати в очі. Крім того, ці держави регулярно здійснюють пряме фінансове втручання у внутрішньополітичні кампанії в інших країнах і часто вдаються до хабарів для впливу на впливових акторів в ситуаціях політичних змін. Крім того, вони часто намагаються виступати в ролі політичних «сірих кардиналів»: наочний

приклад - невтомні зусилля Ірану протягом останніх десяти років, покликані в важливі моменти розвитку подій в Іраку направити політичні процеси в певне русло за рахунок активного «викручування рук» і переговорів [46].

Недемократичні держави використовують і несилові методи, наприклад кампанії в ЗМІ, програми підготовки для державних і громадських акторів, обміни візитами. Іноді вони копіюють західні методи підтримки демократії, наприклад відправляють спостерігачів на важливі вибори для підготовки звітів або надають допомогу неурядовим організаціям в інших країнах. Але ці методи грають дуже другорядну роль в порівнянні з більш грубими інструментами - військовою силою і політизованою фінансовою допомогою.

Порівнюючи методи різних категорій акторів на світовому ринку політичних змін, варто відзначити, що між загальним могутністю країни і її здатністю впливати на конкретні політичні ситуації існує асиметрія.

Найчастіше країни, які не користуються особливим впливом в світі, можуть істотно впливати на перехідні процеси в власних регіонах - часом в такій же, а то і в більшій мірі, ніж США і інші західні держави. Приклади цього - роль Руанди в Демократичній Республіці Конго, Ірану в Іраку або триваюча російська інтервенція на Україні. Розташована поблизу «місцева» держава часто куди більше зацікавлена в тому чи іншому результаті змін в країні, з якою межує, ніж Сполучені Штати та інші потужні, але «віддалені» держави.

Найчастіше ця велика зацікавленість обумовлює і більшу активність зусиль. Поки Захід обговорює, наскільки важливі для нього політичні долі України, російська еліта діє так, ніби мова йде про поворотний момент в сучасній історії їхньої країни.

Крім того, «місцева» держава часто краще, ніж віддалені держави, знає конкретну обстановку в сусідній країні. Вона також більшою мірою здатна скористатися неформальними мережами та іншими особистими зв'язками між соціально-політичними акторами обох країн (приклад - контакти іранського політичного істеблішменту з шіїтським керівництвом Іраку). Подібні «локальні»

знання і зв'язку - саме ті елементи, що надають ефективність впливу на перехідні процеси, і часто таких інгредієнтів політиці Заходу не вистачає.

У міру розширення і активізації глобального ринку зовнішнього політичного впливу все більше країн починають чинити опір різним його елементам. У західних політичних колах і організаціях з надання міжнародної допомоги велику увагу привертає проблема скорочення простору для підтримки демократії ззовні: десятки посткомуністичних держав - від Росії, Узбекистану та Угорщини до Болівії, ОАЕ і Ефіопії - ставлять перепони, обмежують і блокують діяльність західних організацій по здійсненню програм допомоги, які, на їхню думку, пов'язані з надмірним втручанням у внутрішні дела [43]. Тенденція до скорочення простору стала неприємним сюрпризом для західного співтовариства підтримки демократії, який звик, що в 1990-х роках, в період загальносвітового тріумфальної ходи демократії, багато країн відкривали двері для політизованою допомоги.

Це опір багато в чому спрямована проти підтримки громадянського суспільства - на основі твердження, що західні держави фінансують місцеві неурядові організації в якості провідників власних політичних задумів. Воно також зачіпає допомогу політичним партіям, міжнародний моніторинг виборів і інші форми західної підтримки демократії, так само як і деякі програми соціально-економічного порядку за участю місцевих НУО, які отримують фінансування ззовні.

У багатьох випадках такий опір чинять недемократичні уряди, для яких подібні дії - елемент загального закручування гайок на громадянські та політичні просторі. Але є серед них і демократичні або полудемократическі держави, наприклад Болівія, Індія і Нікарагуа, що допускають на своїй території значний простір для незалежної громадянської активності, але вкрай чутливо відносяться до деяких форм співпраці зовнішніх сил зі своїми цивільними і політичними акторами [44].

Звичайно, це опір спрямоване не тільки проти західних структур. Інші країни, які намагаються впливати на процеси політичних змін, теж стикаються з протидією. Так, в ході нинішнього конфлікту в Лівії деякі внутрішньополітичні актори щосили намагаються перешкодити Катару і Туреччині надавати допомогу певним партіям, а інші лівійські сили роблять те ж саме щодо Єгипту і ОАЕ. Україна військовими і дипломатичними засобами бореться проти силових дій Росії по зриву політичних змін у цій країні. Грубе втручання Уго Чавеса в виборну кампанію 2006 року Перу викликало там потужну негативну реакцію і швидше зашкодило, ніж допомогло кандидату, якого він підтримував, - Ольянта применшити. У 2006 році висловлювання китайського посла в Замбії були витлумачені деякими замбійців як спроба вплинути на результат президентських виборів і викликали шквал критики. У Єгипті в останні роки з-за підтримки турками «Братів-мусульман» багато єгиптян стали вкрай негативно ставитися до керівництва Туреччини [30].

Таким чином, поява нового світового ринку веде до посилення конкуренції і конфліктів не тільки між різними зовнішніми акторами, що діють в тій чи іншій країні, але і між цими зовнішніми акторами і внутрішньополітичними силами самої цієї країни. Хоча багато урядів продовжують відстоювати непорушність суверенітету як одну з основних норм міжнародного політичного життя, реалії нового світового ринку політичних змін перетворюють його в діряве подобу швейцарського сиру.

На практиці новий світовий ринок - це простір гри без правил. Численні держави, які намагаються впливати на політичне життя інших країн, що не дотримуються будь-яких єдиних норм, принципів і стандартів, що визначають, які методи дозволені, а які ні. Деякі сили з західного співтовариства підтримки демократії намагаються розробити норми хоча б для окремих сфер транскордонної діяльності, наприклад стандарти міжнародного моніторингу виборів. Ці зусилля, безсумнівно, корисні, але вони охоплюють лише одну з

підкатегорій державних акторів і невелику частину широкого кола галузей, що становлять світовий ринок.

Висновок до розділу 3

Для міжнародної спільноти підтримки демократії це означає необхідність завершити відхід від прогресивної парадигми, багато в чому визначала його діяльність в попередні десятиліття. На початку 2000-х років це співтовариство зіткнулося з тим, що втратив чинність внутрішньополітичний аспект цієї парадигми: уявлення про те, що переважна більшість з безлічі країн в різних регіонах світу, які порвали з авторитаризмом, рухається по шляху до демократії як мінімум з певним ступенем послідовності і передбачуваності. Тепер же йому доведеться змиритися з тим, що більше не відповідає дійсності і міжнародний аспект парадигми: що переважну роль у впливі на спрямованість і результат процесів в країнах, які переживають фундаментальні політичні зміни, грають традиційні західні демократії.

Новий світовий ринок діє не тільки на рівні протиріч, пов'язаних з військовим і дипломатичним втручанням в перехідні процеси. Його вплив відчувається і на традиційно спокійній арені допомоги в цілях демократизації:

Допомога в проведенні вільних і чесних виборів стала сферою активної міжнародної конкуренції, в рамках якої деякі недемократичні країни, зокрема Росія, все частіше направляють на вибори місії спостерігачів, що змагаються за увагу з аналогічними західними групами і приходять до зовсім інших висновків щодо конкретних виборів.

Сьогодні Захід, надаючи допомогу розвитку політичних партій, частіше, ніж раніше, стикається з іншими акторами, які використовують куди більш прямолінійні методи впливу на поведінку партій в важливих політичних ситуаціях і дотримуються зовсім інших правил в плані прийнятних форм допомоги партіям і політикам.

При розробці програм щодо вдосконалення державного управління в країнах, що розвиваються і перехідних країнах Захід уже не може виходити з

припущення, що його державна модель користується майже повсюдним авторитетом. Сьогодні в очах влади і громадськості різних країн вона стикається з серйозною конкуренцією з боку альтернативних незахідних моделей. Більш того, в деяких випадках реалізації таких західних програм перешкоджають дії незахідних держав, які намагаються впливати на процеси державного управління в інших країнах альтернативними засобами або пропонують допомогу без будь-яких умов закордонним урядам, що дозволяє їм відкидати обумовлену допомогу Заходу.

Допомога громадянському суспільству стикається не тільки з жорстким опором з боку влади багатьох країн, але і з посиленням суперечок про конкуруючих моделях громадянського суспільства і нарощуванням допомоги незахідних акторів тим організаціям громадянського суспільства, які Захід не підтримує.

Західна допомога розвитку незалежних ЗМІ в країнах, де відбувається перехід до демократії, тепер здійснюється в умовах, коли на внутрішні медійні ринки цих країн все більше проникають нові мовні структури Китаю, Росії та інших недемократичних держав.

ВИСНОВКИ

Демократія не є єдиною легітимною моделлю правління у сучасному світі. Існують й інші політичні системи, які мають підтримку з боку свого народу. Тому еволюція розвитку демократії свідчить про те, що її якість і стабільність ніколи не можуть вважатися чимось само собою зрозумілим. Лише при ефективних відповідях на виклики сучасності демократія може зберегтися. Застосована до політичної практики еволюційна теорія Ніколаса Лумана дозволяє розглядати демократичну систему, що характеризується внутрісистемною адаптацією.

Також у сучасних умовах постсоціалістичних країн «чистий» авторитаризм, що не спирається на активну масову підтримку і низку демократичних інститутів, навряд чи може бути інструментом прогресивного реформування суспільства. Він здатний перетворитися на кримінальний диктаторський режим особистої влади, щонайменше руйнівний для країни, ніж тоталітаризм.

Тому поєднання авторитарних і демократичних елементів, сильної влади і її підконтрольність громадянам — найважливіша практична задача конструктивного реформування суспільства.

В сучасний час виникають нові вимоги до системи, відповіді на які демократією ще не знайдені. Еволюційні функції варіювання, селекції та рестабілізації значною мірою залежать від тих умов, які складаються в державах, що переходять до демократії. В якості таких умов деякі дослідники відзначають соціально-економічні, політичні, культурні та інші.

Інші вчені вважають, що немає ніякої попередньої умови або набору попередніх умов, необхідних для виникнення демократичних систем. Спроби виявлення причин переходу до демократії з усіх можливих з'єднань економічних, соціальних, культурних, психологічних та міжнародних чинників до теперішнього часу не привели до створення загального закону демократизації, що підтверджує суб'єктивний характер даного процесу. Еволюції піддаються, перш за все, політичні інститути, які шляхом вдосконалення своєї структури і функцій

адаптуються до постійно змінюваних умов складно структурованого сучасного суспільства. Інституціоналізація для демократії є іманентною компонентом, так як саме інституційна визначеність є базовим демократичним принципом.

Один з найважливіших демократичних інститутів – інститут політичної участі формує громадянина, який надає вирішальне вплив на інститути влади з метою проведення відповідальної політики в інтересах суспільства. Необхідною умовою ефективної діяльності даного інституту є політичний плюралізм і правовий характер держави.

Політичний режим є демократичним тільки в тому випадку, якщо він представляє інтереси широких верств населення. Політична еліта повинна правити в інтересах більшості суспільства, а не для вигоди привілейованої меншості. Демократія виходить з цінності кожної людини, тому прагне до створення цивілізованих умов життя для всіх громадян незалежно від багатства і таланту. Демократія передбачає наявність громадянського суспільства, так як здатна ефективно функціонувати тільки при активних, ініціативних громадян. Як свідчить світовий досвід, розвинене громадянське суспільство є як джерелом, так і наслідком політичної та громадянської активності суспільства, утворюючи міцний фундамент демократії. Однак, становлення громадянського суспільства пов'язано не стільки з розвитком демократії, скільки з формуванням стійких демократичних традицій і культури, заснованої на повазі прав меншості і окремої особистості, толерантності, соціальної відповідальності. Громадянське суспільство не може бути просто запозичене, воно повинно вирости на основі традиційної культури, у міру економічного і політичного розвитку країни, зростання добробуту і самосвідомості народу.

Розвиток сучасної демократії стикається з погрозами і викликами, які пов'язані з глобалізацією суспільства, поширенням терористичної загрози, етнічними конфліктами, що призводить до серйозних змін у функціонуванні сталих демократичних інститутів. Захист демократії в нових умовах нерідко пов'язана з обмеженнями самої демократії. такі тенденції ставлять на порядок

денний питання про вектор подальшої демократичної еволюції: або станеться корінний перегляд демократичних цінностей, або руйнування її ліберального компонента, пов'язаного з обмеженням волі і прав людини.

Майбутнє демократії тепер пов'язується не тільки з демократією в політичній сфері, але і в економічній, соціальній, культурній та інших областях життєдіяльності суспільства. Стає очевидним, що в міру ослаблення зовнішніх проблем внутрішні питання демократії виходять на перший план. Щоб демократії впоратися з ними, необхідно щодня доводити спроможність демократичної форми правління і політичного режиму, заснованого на тих цінностях, які дозволяють людям залишатися акторами політичного процесу, який би безмірні апетити влади.

Підтвердженням еволюційного характеру демократичних систем може бути думка Ларрі Даймонда, який в 1999 році писав: «Демократію потрібно сприймати як феномен, що розвивається. Навіть коли країна далека від стандартів виборної або ліберальної демократії, демократичні інститути можуть поліпшуватися і поглиблюватися, або може виникнути необхідність для їх об'єднання. Політичне суперництво можна зробити більш чесним і відкритим; залученість суспільства в політичні процеси може стати більш повним та дієвим; знання, можливості та компетенція громадян можуть збільшитися; обрані (і призначені) влади можуть стати більш відповідальними і підзвітними; рівень захисту цивільних свобод може зрости; нарешті, верховенство закону може стати більш ефективним і надійним» [28].

Якщо розглядати демократію через призму постійного розвитку, то всі демократії світу, як консолідовані, так і не усталені, можуть стати більш демократичними. Але демократичні зміни можуть здійснюватися в різних напрямках — як у бік більшої демократизації, так і в протилежному напрямку. Якщо суспільство переконане в пріоритеті демократичних цінностей, то ймовірність руху в бік більшої демократизації істотно зростає, чому сприяє аутопойезіс — внутрісистемна адаптація демократичних політичних систем.

Державні актори — лише один сегмент (нехай і найважливіший) нового світового ринку. На ньому діє і маса недержавних акторів — міжнародні організації, транснаціональні НПО, приватні фонди, ЗМІ та інші структури також беруть участь у впливі на політичні процеси в країнах, які переживають зміни. Деякі з цих організацій безпосередньо співпрацюють з державними акторами, інші працюють незалежно від них. Їх потенціал і здатність впливати на події сильно розрізняються, але часом вони значні. Ефект асиметричності діє і тут, він пов'язаний з винахідливістю деяких недержавних акторів, ефективним використанням нових технологій, прямим доступом до громадян і завоюванням довіри з їхнього боку, на що часто не здатні державні актори.

Активізація і розширення ринку політичних змін відбувається в той час, коли впевненість американців і європейців в здатності Заходу змінити позитивним чином шлях політичного розвитку світу і навіть їх зацікавленість в цьому слабшають. Даний феномен став результатом низки чинників, в тому числі протверезуючої досвіду інтервенцій Заходу в Афганістані, Іраку та Лівії, наростаючого протидії його зусиллям на підтримку громадянського суспільства і іншого сприяння демократизації в багатьох країнах, негативними результатами породила великі надії «арабської весни» і тим, що зберігається зосередженість Заходу на боротьбі з тероризмом у багатьох випадках змушує його відсувати на другий план захист демократії і прав людини. Ця зміна позиції часто впливає на практичну політику: зокрема, воно проявляється в тридцятивідсоткова скорочення витрат США на підтримку демократії за роки перебування Барака Обами на посаді президента і коливаннях в ряді західних столиць щодо того, наскільки рішуче слід підтримувати спробу переходу України до демократії.

Однак на новому, більш великому і конкурентному ринку політичних змін ослаблення ролі західних демократій посилюватиметься діями інших акторів, які заповнять утворюється вакуум. Це особливо актуально з урахуванням асиметрії: держави, не настільки сильні, але гостріше зацікавлені в результаті тих чи інших

змін, здатні впливати на ситуацію більше, ніж потужні актори, що знаходяться на відстані від центру подій і менше стурбовані ними.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Актон Дж. Очерки становления свободы [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://yuri-kolker.narod.ru/articles/Acton-list.htm>.
2. Алмонд Г. Гражданская культура и стабильность демократии. Полис. 1992. № 4. С. 122-134.
3. Арон Р. Демократия и тоталитаризм / Раймон Арон. — М. : Текст, 1993. — 303 с. Бабкіна О. Демократичні детермінанти трансформації українського суспільства. Персонал. 2016. № 2. С. 18-25.
4. Бауман З. Глобалізація. Наслідки для людини і суспільства. К.: Видавничий дім „Києво-Могилянська академія”, 2017. 109 с.
5. Бебик В. М. Сучасна глобалістика: провідні концепції і модерна практика : [навч. посіб.]. К. : Університет „Україна”, 2012. 208 с.
6. Белл Д. Эпоха разобщенности. Размышления о мире XXI века. М. : Центр исследований постиндустриального общества. Свободная мысль. 2007. 303 с.
7. Бенетон Ф. Введение в политическую науку. М. : Издательство „Весь мир”, 2002. 368 с.
8. Бёрк Э. Размышления о революции во Франции и о прениях в некоторых лондонских обществах касательно сего события, содержащиеся в письме, предполагавшемся быть отправленным некоему благородному господину в Париж. London : Overseas Publications Interchange Ltd, 1992. 411 с.
9. Берлін І. Чотири есе про свободу. К. : Основи, 2004. 272 с.
10. Бешлер Ж. Демократия. Аналитический очерк. М. 2004. 206 с.
11. Бжезінський З. Вибір: світове панування чи світове лідерство. К. : Видавничий дім „Києво-Могилянська академія”, 2013. 203 с.
12. Бурдяк В. Політична культура країн Європи в контексті інтеграційних процесів : [моногр.]. Чернівці : Рута, 2004. 328 с.

13. Гаврилишин Б. Дороговкази в майбутнє. До ефективніших суспільств. Доповідь Римському клубові. К. : Основи, 1993. 238 с.
14. Гантінгтон С. Ф. Три хвили демократизації. К. : Смолоскип, 2005. С. 574-582.
15. Гелд Д. Моделі демократії. К. : Смолоскип, 2005. С. 155-175.
16. Горелов М. Є. Цивілізаційна історія України. К. : Ексоб, 2015. 632 с.
17. Грачев М. Н. Демократия: методология исследования, анализ перспектив. М. : Издательство „АЛКИГАММА”, 2004. 128 с.
18. Гуггенбергер Б. Теория демократии. Полис. 1991. № 4. С. 35-41.
19. Гутман Е. Типи і парадокси демократії. К. : Смолоскип, 2005. С. 143-154.
20. Даль Р. А. Демократія та її критики. Харків : Видавнича група „РА–Каравела”, 2002. — 438 с.
21. Карл Т. Л. Демократизация: концепты, постулаты, гипотезы. Размышления по поводу применимости транзитологической парадигмы при изучении посткоммунистических трансформаций. 2004. № 4. С. 6-26.
22. Класики політичної думки від Платона до Макса Вебера. К. : ВК ТОВ „Тандем”, 2012. 584 с.
23. Колодій А. Ф. Демократія в глобальному контексті. К. : Видавництво „Ай Бі”, 2002. 680 с.
24. Куц Г. М. Конституційні бар’єри української демократії: ліберальний підтекст. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : „Питання політології”. Харків, 2009. № 861. Вип. 15. 247 с.
- Мацієвський Ю. Між авторитаризмом і демократією: політичний режим після „помаранчевої революції”. Політичний менеджмент. 2006. № 5. С. 18-32.
25. Мачкув Е. Преобразование коммунистического тоталитаризма и посткоммунистическая системная трансформация: проблемы, концепции, периодизация. Полис. 2000. № 4. С. 45-55.

26. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки. К. : Основи, 2010. 198 с.
27. О'Доннелл Г. Делегативная демократия. Пределы власти. 1994. № 2-3. С. 52-Основні принципи сучасної демократії [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://book.li.org.ua/ua/map/r14/142/>.
28. Парсонс В. Публічна політика. Вступ до теорії й практики аналізу політики. К. : Видавничий дім „Києво-Могилянська академія”, 2006. 549 с.
29. Патнам Р. Д. Творення демократії. Традиції громадської активності в сучасній Італії. К. : Видавництво Соломії Павличко „Основи”, 2001. 302 с.
30. Пшеворский А. Демократия и рынок. Политические и экономические реформы в Восточной Европе и Латинской Америке. М. : „Российская политическая энциклопедия” (РОССПЭН), 2000. 320 с.
31. Пшеворський А. Переходи до демократії: лібералізація і демократизація. К. : Смолоскип, 2005. С. 605—648.
32. Растоу Д. А. Переходы к демократии: попытка создания динамической модели. Полис. 1996. № 5. С. 5-15.
33. Ревель Ж.-Ф. Відживлення демократії. К. : Критика, 2004. 591 с.
34. Романюк О.І. Моделі посткомуністичних трансформацій. Політичний менеджмент. 2006. № 3. С. 35-50.
35. Романюк О. Транзитивні демократії (про визначення характеру політичних режимів перехідних суспільств). 2004. № 2. С. 23-30.
36. Романюк О.І. Посткомуністичні трансформації: системний аналіз структурних особливостей. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : „Питання політології”. Харків, 2009. № 839. Вип. 14. 241 с.
37. Сарторі Дж. Політична демократія: раціональна та емпірична. К. : Смолоскип, 2005. С. 135-142.

38. Сененко С. Парадокси демократії [Електронний ресурс]. Дзеркало тижня. 2004. — № 17 (492). 30 квіт.-15 трав. Режим доступу : <http://www.dt.ua/3000/3050/46352/>.
39. Сорос Дж. Джордж Сорос про глобалізацію. К. : Видавництво Соломії Павличко „Основи”, 2002. 173 с.
40. Токвиль А. де. Демократия в Америке. М. : Прогресс, 1992. 554 с.
41. Фененко А. В. Концепции и определения демократии. М. : КомКнига-URSS, 2006. 224 с.
42. Фісанов В. П. Сучасні посткомуністичні дослідження: пошуки нових підходів. Політичні науки. Міжнародні відносини. Вип. 173-174. Чернівці : „Рута”, 2013. С. 319—328.
43. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. М. : ООО „Издательство АСТ”, 2003. 603 с.
44. Шаповаленко М. В. Политическое развитие современных переходных обществ: теоретические подходы и основные тенденции : [моногр.]. Харьков : Издательство Харьковского национального университета внутренних дел, 2007. 340 с.
45. Шміттер Ф. К. Небезпеки і дилеми демократії. Львів : Ахілл, 2004. 287 с.
46. Barber B. Participatory Democracy. Encyclopedia of Democracy. New York, 1995. Vol. 3. 923 p.
47. Downs A. An Economic Theory of Democracy / A. Downs. — New York : Harper and Row, 1957. — 535 p.
48. Economic Freedom and Unemployment around the World. Southern Economic Journal. 2007. Vol. 74 (1). P. 158-176.
49. Freedom House. Режим доступу : <http://www.freedomhouse.org>.
50. Held D. Models of democracy. Stanford : Stanford University Press (Third Edition), 2006. 408 p.

51. Merkel W. Embedded and Defective Democracies. *Democratization*. 2014. Vol. 11. No. 5. P. 33-50.

52. Nelson J. M. *How Market Reforms and Democratic Consolidation Affect Each Other. Democratization and Market Reforms in Latin America and Eastern Europe*. New Brunswick, 2004. 236 p.

SUMMARY

Now in political science, the question of the nature and problems of real democracy, what national options for socio-political development can be considered successful, promising, again becomes particularly relevant, as well as the question of the meaning of democracy – in all its interpretations, from traditional to modern. Democracy today is perceived not only as a complex system of values, a set of ideological and philosophical principles and rules of political life, but also as a special way of development, the completion of a stage of political modernization, which requires a combination of a certain level of social welfare (economic, political, social). quality of political culture.

In today's world, democracy is often seen in the context of numerous and growing risks that require new and rapid responses to a number of complex contradictions and problems. The quality of the developed, consolidated democratic model has a decisive influence on this ability to respond to the risks of today, while preserving the democratic essence of the regime.

In this regard, the special research interest and desire to identify new conditions and factors causes (at first glance quite studied) the concept of democratic transit – a multidimensional process of post-authoritarian restoration and further development of democracy, which may cause severe conflicts, crises, “kickbacks” back. The stage of democratization is of fundamental importance – the formation of new democratic institutions, overcoming the polarization of society, and the selection of those conditions that are necessary for its successful implementation. The study of this stage, the effectiveness of which determines the further development of democracy, and its specific national specifics in each country, remains one of the most important tasks of political science.

In this connection, the problem of the social content of democracy, of the ability of modern democratic governments to meet the social expectations of society, to pursue

a purposeful and successful social policy, and, most importantly, to justify this policy in the eyes of protest groups .

This is especially true of countries that have survived one or another version of authoritarianism and retain, to some extent, the dramatic experience of the past, elements of internal division and the latent danger of a new return to authoritarian rule – in the event of political viability or economic inefficiency of democracy.

The master's thesis studies the concepts of authoritarianism and democratization, evaluates their impact on the modern system of international relations.

It has been studied that in the modern conditions of post-socialist countries “pure” authoritarianism, which is not based on active mass support and a number of democratic institutions, can hardly be an instrument of progressive reform of society. It is capable of becoming a criminal dictatorial regime of personal power, at least as destructive to the country as totalitarianism.

Therefore, the combination of authoritarian and democratic elements, strong power and its control over the citizens – the most important practical task of constructive reform of society.

At the same time, the development of modern democracy faces the threats and challenges associated with the globalization of society, the spread of the terrorist threat, ethnic conflicts, which leads to serious changes in the functioning of sustainable democratic institutions. Protecting democracy in the new environment is often linked to the limitations of democracy itself. Such tendencies raise the question of the vector of further democratic evolution: either there will be a radical revision of democratic values, or the destruction of its liberal component associated with the restriction of freedom and human rights.

Key words: democratization, authoritarianism, international relations, state, globalization.

ДОДАТКИ

Додаток А

Основні принципи авторитаризму та демократії

АВТОРИТАРИЗМ	ДЕМОКРАТІЯ
Централізація влади	Рівність
Нерівності та спонтанність	Соціальна згуртованість
Самовпевненість і недисциплінованість, породжені свободою	Прагнення до гармонії та єдності
Важливі інтереси держави	Все „обертається” навколо суспільства
Права і свободи особистості головним чином проголошуються, але реально не забезпечуються	Демократичний суб’єкт зацікавлений у кінцевих результатах; він прагне використати владу, але не зберегти її.

**Умови та критерії, необхідні для становлення
демократії**

Демократія	
Захисна демократія (Дж. Бентам)	Еволюційна демократія (Дж. Ст.Мілль)
<i>Принцип(и), обґрунтування</i>	
Громадяни потребують захисту від правителів, так само як і один від одного, щоб гарантувати, що ті, хто правлять, проводять політику, яка відповідає інтересам усіх громадян.	Участь у політичному житті є необхідною не лише для захисту індивідуальних інтересів, а й для виховання поінформованих, соціально активних та розвинених громадян. Політична залученість є невід'ємною для «найвищого і гармонійного» розширення особистих здібностей.
<i>Умови та критерії формування</i>	
<p>1. Суверенітет первинно зосереджений у народі, але передається представникам, які легітимно можуть виконувати державні функції.</p> <p>2. Регулярні вибори, таємне голосування, конкуренція фракцій, потенційних лідерів чи партій і принцип більшості є інституційними засадами забезпечення відповідальності тих, хто управляє.</p> <p>3. Державна влада повинна бути позаособовою, тобто законодавчо</p>	<p>1. Суверенітет народу із загальним виборчим правом (разом з «пропорційною» системою розподілу голосів).</p> <p>2. Представницький уряд (виборні лідери, регулярні вибори, таємне голосування тощо).</p> <p>3. Конституційні стримування з метою обмеження та розподілу державної влади та забезпечення розвитку особистих прав, насамперед тих, які пов'язані зі свободою переконань, почуттів,</p>

<p>обмеженою, й розподіленою між виконавчими, законодавчими та судовими [органами].</p> <p>4. Центральне місце конституціоналізму з метою гарантування свободи від свавільного поводження [з особою] та рівності перед законом у формі політичних та громадянських прав або свобод, насамперед тих, які пов'язані зі свободою слова, вираження, об'єднання, голосування та сумління.</p> <p>5. Відділення держави від громадянського суспільства, тобто сфера державної діяльності повинна бути загалом суворо обмежена створенням структури, яка дозволить громадянам вести своє приватне життя, не наражаючись на ризик насильства, неприйнятної суспільної поведінки та небажаного політичного втручання.</p> <p>6. Конкуренція між центрами влади та групами інтересів.</p> <p>7. Розвиток політично автономного громадянського суспільства.</p> <p>8. Приватна власність на засоби виробництва.</p> <p>9. Конкуренція ринкова економіка.</p> <p>10. Патріархальна сім'я.</p> <p>11. Збільшення територіальної сфери впливу національної держави.</p>	<p>смаків, обговорень, публікацій, об'єднань та слідування індивідуально вибраним «життєвим планам».</p> <p>4. Чітке відділення парламенту від державної бюрократії, тобто розмежування функцій вибраних управлінців та спеціалістів (експертів).</p> <p>5. Залученість громадян до різних гілок врядування шляхом голосування, широкої участі у місцевому самоврядуванні, публічних дебатах та суді присяжних.</p> <p>6. Незалежне громадянське суспільство з мінімальним державним втручанням.</p> <p>7. Конкуренція ринкова економіка.</p> <p>8. Приватна власність та контроль над засобами виробництва разом з експериментами з «суспільними» чи кооперативними формами власності.</p> <p>9. Політична емансипація жінок, але в цілому, збереження традиційного домашнього поділу праці.</p> <p>10. Система національних держав з розвиненими відносинами між державами.</p>
---	---